

QUADERNS D'ESTUDI

N.º 47

BARCELONA, ABRIL-JUNY 1921

VOL. XIII

ESTUDIS DE CRÍTICA VIRGILIANA

I

Amb motiu de la traducció de l'*Eneida* feta per Mn. Llorenç Ribet, hom ha parlat algunes vegades amb criteri i opinió diferents dels sis versos amb què l'esmentada versió comença. Diuen així:

*«Jo som aquell qui modulava càntics
amb caramella pastoral : i, fora
ja de les selves, obliguí l'artiga
veïna que obeï el qui la conra,
jatsia avar; als llauradors aquesta
obra plagué. Ara de Mars horrenes...»**

Tots els manuscrits anteriors al segle x prescindeixen en absolut d'aquests versos.

Per altra part, excel·lents coneixedors de l'obra virgiliana la citaven amb el vers 5 de l'original. Així Properci (III : 34, 63) diu : «*Qui nunc Aeneae Troiani suscitavit arma*», i Marcial (llibre VIII : LVI : 19) : «*Proclivus Italiam concepit et arma virumque*». I Ovidi (*Amor.* I : XV : 25) : «*Tityrus et segetes, Aeneiaque arma leguntur*». I en els llibres *Tristium* (II : 533) : «*Felix Aeneidos auctor — contulit in Tyrios arma virumque toros*». I Ausoni (*Epig.* 137) : «*Arma virumque docens, atque arma virumque peritus*».

* El text original diu així:

*«Ille ego, qui quondam gracili modulatus avena
carmen, et egressus silvis vicina coegi
ut quamvis avido parerent arva colono
gratum opus agricolis, at nunc horrentia Martis...»*

Demés, hom sap que així com Virgili tingué present Teòcrit en les *Bucòliques* i a Hesíode en les *Geòrgiques*, en l'*Eneida* seguí els dos poemes adjudicats a Homer. Ben clar ho diu Donat en la biografia que més endavant estudiarem (*Aeneidem inchoavit... et quasi amborum Homeri carminum instar*). Sembla, doncs, que si Virgili hagués escrit aquells versos com a començament del seu poema, s'hauria allunyat en absolut del pla de l'*Iliada* i de l'*Odíssea*.

Aquests raonaments induïren respectables crítics, editors i traductors a prescindir d'aquells versos o a desautoritzar-los com afegitors inútils i del tot forasters a la ment de Virgili. Així, entre les edicions modernes podem citar la de Torí,¹ que seguint el criteri d'Heyne posa aquells versos, però afirmant rodonament en una nota que mai ningú no arribà a pensar que fossin de Virgili, les alemanyes de K. Kappes,² O. Güthling³ i G. Ianell,⁴ i per damunt d'elles la famosa edició de O. Ribbeck⁵, que posa els susdits versos per nota, i després de referir-se a les biografies de Donat i Servi, que aviat estudiarem, i de constatar que Is. Voss deia haver vist en qualche còdex citat Sèneca com autor d'aquells versos, fa l'esclatant manifestació que tota l'antiguitat reconeixia el començament del poema en el vers 5 (Jo cant les armes... *Arma virumque initium poematis Vergiliani agnoscit tota antiquitas*). Últimament, l'edició de les obres de Virgili preparada per Mrs. Plessis i Lejay⁶ prescindeix d'aquells versos en el text, raonant-ne la supressió en les notes crítiques de la introducció. Entre els traductors que els han deixat de banda podríem citar G. Torrielli,⁷ Th. Cabaret-Dupaty,⁸ A. Desportes,⁹ Dryden¹⁰ i Jackson.¹¹

Contràriament a aquest criteri, altres glossadors i traductors

1. *Publii Virgilii Maronis Aeneis* (Torí, 1906).
2. *Virgils Aeneide* (Leipzig, 1914).
3. *Vergils Aeneide* (Berlín, 1918).
4. *P. Vergilii Maronis Aeneis* (Leipzig, 1920).
5. *P. Vergilii Maronis Opera*, vol. II (Leipzig, 1895).
6. *Oeuvres de Virgile* (París, 1920).
7. *Le Opere di P. Virgilio Marone* (Novara, 1866).
8. *Oeuvres complètes de Virgile* (París 1907).
9. *L'Eneide* (París, 1906).
10. *The Works of Virgil* (Oxford, 1906).
11. *Virgil* (Oxford, 1908).

ben respectables s'han sentit indignats davant la mutilació de què ells creien que hom feia objecte Virgili. El cèlebre P. de la Cerda¹ així, eixutament, comença sa glossa : «*l'inici del poema és en aquests quatre versos, els quals no han pas d'ésser separats de la resta de l'obra*», i els comenta després amb enginy i exactitud. L'Hirtzel² fa constar que aquests versos excellentíssims foren negats al poeta per molts editors, amb injúria d'aquell (*versus praeclarissimos iniuria poeta abiudicarunt editores plerique*), i aquesta via seguiren edicions com l'anotada per Joan Minelli³ i versions com les de J. Mallemans⁴, J. Delille,⁵ Barthélemy⁶ i A. Poirier,⁷ totes elles fetes en francès; les italianes d'Aníbal Caro⁸ i d'Arnald Arnaldi I Tornieri⁹ i les castellanques de Gregori Hernández de Velasco,¹⁰ de Didac López, de València,¹¹ i la de L. D. F. V.¹²

Altres editors, glossadors i traductors han seguit, com mossèn Ribera, Miquel A. Caro, que posa a aquella versos desarticu-

1. *P. Virgilii Maronis Aeneidos* (Colònia, 1628).

2. *P. Vergilii Maronis Opera* (Oxford, 1900).

3. *P. Virgilii Maronis Opera* (Venècia, 1784).

4. *Traduction des Oeuvres de Virgile en prose poétique* (Paris, 1717).

5. *Oeuvres complètes* (vol. II i III; Brussel·les, 1821). Al començament de ses *Remarques* sobre el llib. I de l'*Eneida* diu dels esmentats versos: «Plusieurs commentateurs et plusieurs critiques ont paru douter que ces premiers vers appartinssent à Virgile. J'avoue que beaucoup de raisons me déterminent à les lui attribuer. On y trouve l'élégance, la grâce et la justesse philosophique qui le caractérisent.»

6. *L'Eneide* (Brussel·les, 1885). Diu aquest traductor: «Dans le doute, j'ai cru devoir ne pas rejeter ces vers, et j'ai été déterminé en cela par le sentiment de plusieurs critiques très profonds... J'aurais désiré, je l'avoue, que ces vers ne fussent pas de Virgile, car j'ai éprouvé une incroyable difficulté à les traduire...»

7. *L'Énéide* (Paris, 1905). Diu Mr. Poirier, d'aquests quatre versos: «Les quatre vers qui servent de préambule à l'*Énéide* ont été généralement jugés apocryphes. Ils n'en ont pas moins été maintenus dans la plupart des éditions comme pouvant émaner de Virgile qui aurait voulu fixer pour la postérité l'ordre dans lequel ses différents ouvrages avaient vu le jour.»

8. *L'Eneide di Virgilio* (Paris, 1760).

9. *L'Eneide di Virgilio* (Vicenza, 1779).

10. *La Eneida de Virgilio* (València, 1776).

11. *Las obras de Publio Virgilio Maron...* (Valladolid, 1601).

12. *La Eneida de Virgilio* (Barcelona, Imp. Grau, 1842).

lats de l'obra,¹ i Peiró,² una via intermèdia. El P. Josep Petisco, en la seva edició anotada de l'*Eneida*, no descarta els quatre versos, però hi transporta, gairebé literalment, el criteri del conegut glossador P. La Rüe,³ dient : «Algunos niegan que estos cuatro primeros versos sean de Virgilio. Pero lo más probable es que los puso, no por exordio del poema (*que éste empieza en Arma virumque cano*), sino como sello del verdadero autor de la *Eneida*: por la misma razón concluye las *Geórgicas* : *Carminaque lusi pastorum, audaxque juvenia — Tityre te patulae cecini sub tegmine fagi*».⁴

Aquesta nota passà després literalment a les edicions barcelonines de 1801⁵ i 1822⁶ i en la més sincera de París, 1801,⁷ veritables reimpressions, amb alguns retocaments en quant a l'*Eneida*, de l'edició del P. Petisco. La barcelonina de 1698⁸ i les cinc que posseïm de la nostra Universitat de Cervera,⁹ posen eixutament aquells quatre versos.

L'illustre conreador de la crítica virgiliana Mr. Benoist,¹⁰ que amb els seus treballs féu minvar el crèdit de les famoses

1. *Eneida* (Madrid, 1890).

2. *La Eneida* (Sociedad de Ediciones Louis-Michaud, París). L'anotador d'aquesta edició diu : «Estos primeros versos, aunque son de Virgilio, en los que quizás aluda a sus *Bucólicas* y *Geórgicas*, no se encuentran en algunas ediciones antiguas».

3. «factos tamen a Virgilio, non quidem ut exordium sed ut auctoris signaculum notamque operis editioni praefigendam, et inter recitandum ab eo supprimi solitam : unde cum statim ordiretur ab *Arma virumque*, etc. poema sub his versibus, non sub aliis, innotuisse probabile est» (*P. Virgilii Maronis Opera*, per C. La Rüe, Venècia 1790). La primera edició, *ad usum Delphini*, fou publicada a París en 1675.

4. *P. Virgilii Maronis Aeneis* (Villagarcía, 1760).

5. *P. Virgilii Maronis Opera* (Barcelona, A. Brusi).

6. *P. Virgilii Maronis Opera* (Barcelona, tip. de Valeri Sierra i Martí, a la plaça de Sant Jaume).

7. *Publii Virgilii Maronis Bucolica, Georgica et Aeneis* (París, libr. Rosa, Bouret et Cia.). Diuen els editors en el pròleg : «Nada hemos añadido de particular a los argumentos y notas que el P. José Petisco puso a su Virgilio de Villagarcía, pero se ha variado la forma y disposición del texto y notas».

8. *Publii Virgilii Maronis Opera* (Barcelona, 1698, impr. de Martí Gelabert, davant la rectoria del Pi).

9. *Publii Virgilii Maronis Opera* (Cervera, 1737, 1738, 1761, 1771, 1796).

10. *P. Virgilii Maronis Opera*, revisada per M. Duvau (xviii edició, París, 1910).

edicions d'Heyne, de Peerlkamp i de Ribbeck, menat per una excessiva amor als mss. *Mediceu*, *Gudià* i els *Bernenses*, s'inclina naturalment a negar la paternitat d'aquells versos a Virgili, però davant el pes d'una tradició venerable i, sobretot, de textos dignes de tot respecte, roman en el dubte. D'una banda posa entre claudàtors els esmentats versos i d'altra els glossa amb la següent nota: «Ces quatre vers ne se trouvent dans aucun des ms. importants. Ils font allusion aux premières ouvrages de Virgile : mais on ne peut affirmer qu'ils soient de la main du poète».

II

No podem pas negar, ans sentim una viva complaença de confessar-ho, que l'obra dels dos esmentats crítics, Mrs. Plessis i Lejay, és un veritable monument que fa molt d'honor a les lletres franceses i perpetua amb tota justícia l'hegemonia que dins la crítica virgiliansa assolí per als nostres veïns Mr. Benoist. Però amb la mateixa sinceritat ens cal confessar que Mr. Lejay, en suprimir els quatre versos inicials del poema, ha estat una mica radical.

Heu's aquí com raona ell i fonamenta tal supressió:

«Donat (segle IV d. J. C.), en una biografia els elements de la qual provenen de Suetoni (contemporani d'Adrià), reconta que l'*Eneida* començava amb els quatre versos següents: *Ille ego...*

»Els últims mots, *horrentia Martis*, es refereixen a *arma*, primera paraula del poema tal com el coneixem. Els quatre versos haurien estat suprimits per Vari, llavors que ell publicà l'*Eneida*. Aquest reconté és atribuït pel biògraf a un professor, Nisus, que l'hauria sentit dels vells. Si la biografia de Donat arriba en plec a Suetoni, hom no pot assegurar que tal o qual detall brolli del mateix autor. La data de Nisus és desconeguda. Hom el posa abans de Suetoni, suposant que aquest és copiat aquí per Donat. Però Nisus no figura pas entre els *grammàtics* dels quals Suetoni ha escrit la vida. Demés, el mateix Nisus atribueix als alludits vells una altra història, cert, falsa. Vari hauria transmutat l'ordre primitiu dels primers llibres de

l'Eneida. L'autoritat és insuficient davant la tradició dels manuscrits, dels quals cap porta aquests quatre versos abans del segle x. Properci, Ovidi, Marcial, Ausoni, manta inscripció, designen *l'Eneida* per *Arma virumque cano*. La vulgaritat pretenciosa de *horrentia Martis*, la construcció de *cogere* amb *ut*, forastera a Virgili, la manca d'habilitat de la transició, no permeten pas d'atribuir de cap de les maneres aquests versos a l'autor del poema. Confronti's un text personal (*Georg.* iv : 563-566), que ha pogut donar la pauta d'aquests quatre discutits versos. En el mosaic d'Hadrumet, el rotlle que té Virgili porta «Musa mihi causas memora quo numine laeso quidve». Aquest no és pas el començament, sinó un text d'ell escollit en harmonia amb el conjunt de l'escena.» (p. xcix).

La biografia de Donat no és, cert, altra cosa que una compilació més o menys completa, però ben modesta i fins ben severa del que en son temps es trobava escrit o bé hom recontava de Virgili. El caràcter general d'ella fa veure de seguida que Donat maldà per a salvar de l'oblit tot el que sabia de Virgili. Entre ses fonts principals i definitives hom pot distingir, Suetoni, Melissus, Asconi Pedianus, Juli Montanus, Sulpici de Cartaina, i concretar encara un corrent constituït per narracions fabuloses ben vistables com ara les d'algunes circumstàncies o esdeveniments que voltarien el naixement de Virgili i (segons el ms. Bodleïà, *can. lat.* 51) ses primeres relacions amb la maisó d'August. Al costat d'aquests elements n'hi ha prou d'altres que mereixen d'ésser tinguts en compte per llur contextura intrínseca i per llur fàcil confirmació comparant-los amb altres textos i amb les maneres espirituals de Virgili. Aquestes consideracions sembla que eren prou per a respectar els quatre versos i encloure'ls en el text, si més no, entre claudàtors com a l'edició de Benoist.

Consideracions ben semblants ens suggereix un altre argument que posa Mr. Lejay. La referència que fa Donat al gramàtic Nisus és considerada per ell com desproveïda de valor per tal com, diu, no sabem l'època en què aquest visqué, ni figura entre els *gramàtics* de què Suetoni va escriure la vida. Però aquest raonament no conclou, en sa primera part per ésser negativa, i quant a la segona és molt aventurada, car, seguint el cri-

teri de Lejay,¹ no sabem si Nisus fou anterior o posterior a Suetoni, ni si aquest en tenia notícia, ni si es va proposar d'escriure la vida de tots els gramàtics. Els glossaris de Xenius no enclouen pas, ni de molt, tots els escriptors del seu temps. Altra-ment tothom sap² com els tractats *De Grammaticis et Rhetoribus* de Suetoni han arribat fins a nosaltres. No podia, doncs, adduir-los en absolut Lejay, que amb menys raó i per menys llunyania refusa el recit de Donat.

Finalment, quant a la transmutació de lloc dels cants II i III de l'*Eneida* de què parla Donat i veurem més endavant, Mr. Plessis, collega de Mr. Lejay en l'edició a què ens referim, diu que el II cant «ne peut avoir été fait avant le III» (p. XI).

Pura subtileza és suposar, com fa Lejay, que els dos últims versos de les *Geòrgiques* abans esmentats, hagin pogut donar la idea dels quatre famosos versos de l'*Eneida*. Ells, per ésser indiscutiblement virgilians i, segons demostrarem, ben enmotllats en les maneres típiques del poeta, confirmen encara la mentalitat i les flexions de l'ànima virgiliana. Per això constitueixen una confirmació plena i fins planera de l'autenticitat dels quatre versos.

La manca d'ells en els còdexs anteriors al segle X s'explica precisament per la supressió que en feren Tucca i Vari, i a aquells mss. es referien, com hem vist, Properci, Ovidi, Marcial i Ausoni en llurs cites.

El judici de Mr. Lejay quant als mots *horrentia Martis*, a la construcció *coegi ut*, i a la transició amb *arma virumque*, és completament desvinculat de les normes més ordinàries de la vida humana i desplaçat alhora dels perns fundamentals de la crítica virgiliana dins la qual és indiscutible l'existència d'una munió de versos imperfectes. Un problema de crítica textual i de crítica literària pot ésser controlat ben sovint mitjançant una equa-

1. Sobre el gramàtic Nisus v. l'*Ars grammatica*, de Flavius Sosipater Charisi, per H. Keil (Leipzig, Teubner, 1856).

2. *C. Suetoni Tranquilli quae supersunt opera* per C. L. Roth (fasc. II Leipzig, Teubner, 1907). V. Alcides Macé, *Essai sur Suétone*, c. VI, § II (París, 1900).

ció que el transporta de ple a l'ordre psicològic. Però mai no podrà ell ésser un problema de matemàtiques. En aquest punt s'esdevé el que a l'esfera jurídica en deien els romans *summum ius, summa iniuria* : menys exacte és aquell qui en vol ésser massa. L'home no és pas una màquina material que fins i tot pot sofrir averies amb què cal comptar, i recomposicions que modifiquen la qualitat de la seva feina, i sent també els canvis de temps i arriba així mateix a la decrepitud. I això que passa a una simple màquina passa prou més sovint a l'home i molt particularment als intel·lectuals. El seny d'Horaci ja ho remarcava en aquell sabut text,

«...quandoque bonus dormitat Homerus»

(*Epist. ad Pis.*, 359)

i és altrament ben conegut aquell epigrama de Marcial (llibre I : XVII):

«Sunt bona, sunt quaedam mediocria, sunt mala plura
Quae legis hic : aliter non fit, Avite, liber.»¹

Quants de versos no hi ha a l'*Eneida* indignes del més exquisit art del poeta? I quants de mots, que responen a idees corrents, usats raríssimes vegades? Però no per això li llevarem la paternitat d'uns i altres. Calia tenir aquí ben en compte que l'*Eneida* és una obra inacabada, i segons la ment de Virgili només que esbossada,² i molt principalment que aquells quatre versos, per llur mateixa finalitat, no tenen un lligam íntim amb el pla ni, per tant, poden seguir el mateix impuls del poema. Mr. Lejay haguera pogut dir que aquells quatre versos no responien, a son judici, a les més altes idealitats artístiques del poeta, però de cap de les maneres negar-los-hi.

1. De les coses que aquí llegeixes, n'hi ha d'excel·lents, algunes de mediocres, moltes de dolentes : d'altra manera no és fet, Avitus, el llibre.

2. Virgili considerava la seva *Eneida* com en un estat encara rudimentari. Així ho escrivia en una lletra adreçada a August i transcrita en part per Macrobi : «De *Aenea* quidem meo, si mehercule iam dignum auribus haberem tuis, libenter mitterem. Sed tanta inchoata res est, ut paene vitio mentis tantum opus ingressus mihi videar; cum praesertim, ut scis, aliqua quoque studia ad id opus multoque potiora impertiar» (*Saturnales* I : 24).

Si a Mr. Lejay li semblen dolents, al cèlebre glossador P. La Cerda, que ell enclou en la llista dels mes benemèrits tractadistes de Virgili, li semblaven meravellosos. Cal escoltar-lo : «No res menys, en aquest començament i amb gran mestratge, hom el veu amprar el triple estil, ínfim, mitjà i solemne... Quina cosa més gràcil que aquests versos,

«Ille ego qui quondam gracili modulatus avena
Carmen...»

on les paraules mateixes en denuncien la levetat?

Esguarda, però, com gradualment és llevat vers el mitjà:

«...et egressus sylvis vicina coegi
Ut quamvis avido parerent arva colono
Gratum opus agricolis...»

Aquests versos excel·leixen de molt als primers : un hom, però, no pot comparar-los amb els següents:

«...At nunc horrentia Martis
Arma virumque cano...»

Més elevats, cert, són aquests, de més grandiositat i de més harmonia, ja per ésser força allunyats dels primers, ja per llur connexió amb els intermedis. I parará compte que aquests modes de redacció (que els grecs anomenen estil) encarnen amb els de les seves obres. Les *Bucòliques* foren escrites amb lleu estil com el primer vers; les *Geòrgiques* segueixen el mateix aire que els versos intermedis : l'*Eneida*, finalment, té el mateix regust que aquells altres *Arma virumque*, etc. S'adiuen amb tot això les següents observacions de Conrad : la lletra *canina* (la *r*) fa esdevenir la proposició terrible, grandiosa, paorosa. Per això hom no la troba en el primer vers només que una vegada i encara líquida, per la qual cosa té menys força; en el segon vers, dues vegades; en el tercer, tres; en el quart, no quatre, sinó cinc vegades. Finalmente, entre moltes altres coses que d'aquest començament podria remarcar, no passaré per alt que en el primer vers és representada la simplicitat pastoral : en els intermedis la rústica diligència pròpia dels pagesos; i en els últims

la dignitat civil i la majestat de les armes.» Fins aquí el P. La Cerda.

Anem ara a considerar aquells quatre versos en tots els aspectes llurs:

1. En ells apareix com parlant (*ego ille*) l'autor de les *Bucòliques*, de les *Geòrgiques* i de l'*Eneida*. Però es dirà que podien ésser escrits per un altre usant el nom d'ell. Aquesta hipòtesi, *sense cap element concomitant* que la faci almenys probable, és purament gratuïta i d'altra banda desarticulada en absolut del tarannà de les coses humanes i de l'ambient i de les maneres característiques de Virgili. Tant d'interès per un altre no s'adiu pas amb la manera d'actuar generalment la humanitat, i si aquest cas hagués estat aquí una excepció, l'ànima elevada que hauria escrit els versos per assegurar o vindicar la paternitat del poeta, això és, atida per un alt culte a la veritat i a la justícia, no hauria començat mentint incorporant-se de la personalitat de Virgili. Per altra part, l'ambient en què aquest vivia i els seus modes típics d'escriure, que analitzarem en el § III, confirmaran plenament que la hipòtesi d'una afegitor aliena és aquí mancada de tot fonament.

2. Per altra part, si la contextura general dels quatre versos traeix en absolut les maneres típiques de Virgili, la construcció *coegi ut* esdevindrà en definitiva, com minoria sense eficiència, i restarà alhora palesada la paternitat del poeta quant al text sencer.

a) Estudiant atentament les obres de Virgili un hom pot constatar quelques concomitancies d'entrelligades ideologies que colpeixen per llur aspecte parió dels quatre versos. Ex. : A l'*Eneida* (III : 500), llegim:

«Si quando Thybrim *vicinaque* Thybridis arva».

I en el I de les *Geòrgiques* (125):

«Ante Iovem nulli *subigebant arva coloni*».

Però la fisonomia interna i íntima del poeta va apareixent encara amb més característiques línies en els textos que anem

a adduir, els quals demostren alhora com és equivocat el judici que fa Mr. Lejay en escriure *la vulgaritat pretensiosa de «horrentia Martis arma»*. Segueixi'ls el lector amb tota cura, parant ment en les idees i en llur col·locació paral·lela als quatre versos.

En el 1 de l'*Eneida* (633 i 634) hom lluca ja clarament dibuixat el lèxic i les maneres del poeta:

«Viginti tauros, magnorum horrentia centum
Terga suum...»

ben paral·lel al següent (*Eneida*, IX : 306 i 307):

«Dat Niso Mnestheus pellem horrentisque leonis
Exuvias...»

Però tal semblança és encara més intensificada en aquest altre text (*Geòrgiques*, II : 282, 283):

«...necdum horrida miscent
Praelia, sed dubius mediis Mars errat in armis.»

i arriba a una identificació completa en l'*Eneida* (XII : 124 i 125):

«Haud secus instructi ferro quam si aspera Martis
Pugna vocet...»

b) El fragment dels quatre escatits versos que es refereix a les *Geòrgiques*, i diu:

«...vicina coegi
Ut, quamvis avido, parerent arva colono»

a part de la identitat psicològica i de lèxic que havem remarcat més amunt, respon de ple a altres textos de Virgili, com és ara el següent (*Eneida*, XII : 236-237):

«Nos patria amissa dominis parere superbis
Cogemur, qui nunc, lenti, consedimus arvis.»

La identitat és palesa pel seu caràcter absolut.

c) El text que es refereix a les *Bucòliques*,

«Ille ego qui quondam gracili modulatus avena
Carmen...»

té igualment una plena correspondència en la ideologia general i en la concreta de Virgili. Així en l'ègloga x (50, 51, 70 i següents), llegim:

«Ibo et Chalcidico quae sunt mihi condita versu
Carmina pastoris Siculi modulabor avena

Haec sat erit divae, vestrum cecinisse poetam
Dum sedet et *gracili* fiscellam textit hibisco...»

quant a aquest punt, podríem adduir (ègloga v : 14) *carmina* descripti et *modulans*. Més extensos i concrets són encara els següents:

«Silvestrem tenui Musam meditaris avena».

(Egl. i : 2)

«Nunc ego...

Agrestem tenui meditabor harundine Musam».

(Egl. vi : 6-8)

d) L'estudi que havem fet de tots aquests textos provaria ja bastament la filiació virgiliana dels quatre versos. Però aquesta tesi pot ésser comprovada amb èxit colpidor, fent el que abans havem nomenat una equació psicològica, això és, cercant a la posició literària d'aquells versos una posició o moment espiritual semblant i ben autèntic de Virgili. Si tal moment existeix el poeta haurà amprat en ell la mateixa ideologia, maneres, i entrelligat, que observem en els susdits versos. I aquest moment existeix.

Ja en alguns textos, com ara *Eneida* (v : 496 i 497), un hom se sent sorprès pel caient intern i extern llur:

«Pandare qui quondam iussus confundere faedus
In medios telum torsisti *primus Achivos*».

Però el moment a què abans hem fet al·lusió és denunciat pels següents versos (ègloga vi : 82 i s.).

«Omnia quae Phoebos quondam meditante beatus
Audiit Eurotas *iussitque* ediscere laurus
Ille canit (pulsae referunt ad sidera valles)
Cogere donec oves stabulis numerumque referri
Iussit et invito processit Vesper Olympo.»

Compari's *meditante* amb *modulatus*; la posició del *quondam* en ambdós textos : l'harmònica flexió final de *beatus* i *modulatus* en el primer vers d'aquells, la concreció espiritual de *ille canit* = *ille ego... modulatus* : el concepte repetit de la dominació imperativa en *iussit* (dues vegades) i *cogere* = *coegi... parerent*. Finalment, el concepte de resistència en cedir *Invito... = avido parerent*.

Només en cinc versos seguits la ideologia, la concepció, el lèxic, la cristallització interna i externa, el caient, són absolutament idèntics amb els dels quatre versos.

3. Una altra confirmació rep la nostra tesi fent un estudi invers a l'anàlisi continuat en els dos paràgrafs anteriors. Fixem-nos bé en l'estructura interna dels versos 5 i 6 amb els quals comença la introducció de l'edició preparada per Mr. Lejay. Per fer-los més assequibles els anem a transcriure segons la versió de Mn. Riber:

«Jo cant les Armes i el Baró qui des de
els ribatges de Troia, se'n venia
empès pel fat, primerament a Itàlia
i a les costes lavínies...»

En aquest fragment veiem descompartit l'objectiu o matèria del poema en dos aspectes principals, d'un costat les *armes*, d'altre el *baró* en plena harmonia amb el vers 3 de l'ègloga vi (*cum canerem reges et praelia*), que Mn. Riber tradueix:

«Mentre cantava guerres i monarques...»

Ambdós conceptes són, doncs, ben capitals i perdurables en la mentalitat virgílica; ambdós serveixen en aquesta ègloga la mateixa importància i els trobem expressats amb igualtat absoluta d'honor.

Però en la introducció de l'*Eneida*, si suprimim els primers quatre versos ens trobarem com a primer inconvenient que els dos conceptes fixats com a transcendents pel mateix poeta serveixen una evident i ben grossa desharmonia. Per a les *armes* — que altrament atiaven de debò la imaginació virgílica — només

que una paraula, que hom no pot cosir amb el text que segueix, sinó mitjançant una violent lligada : per al *baró* tot un veritable enfilall d'explicacions.

D'altre costat el mot *armes*, deixat en sec, roman penjat en l'aire, de qui? quines? i completament empobrit d'ideologia al costat de les paraules que segueixen, majorment en una introducció que si algun defecte té és l'exhuberància i repetició de conceptes. (Vegeu idees d'*ira*, *sofriments*, *guerres*).

Però si admeten aquells quatre versos inicials resta tantost esvaït tot aquest munt d'inconvenients. Vegem-ho:

«...Ara de Mars horren des
jo cant les Armes i el Baró qui des de...»

Així el mot *armes* serva ja una plenitud natural d'idees harmònica amb l'exposició que es fa del *baró*, sense necessitat de lligar-lo materialment amb aquest, car diu que són de *Mars* i *horren des*. No res menys, els dos conceptes d'*armes* i *baró* resten destriats i en complet parallelisme amb la substantivitat material i autònoma que ja Virgili els adjudicava en l'esmentat vers de l'ègloga vi.

L'anàlisi que acabem de fer pot ésser objecte d'una seriosa objecció. Cert, pot hom dir, si al mot *arma* li atribuïm el sentit d'*armes*, aleshores es troba de seguida un buit, però aquella paraula pot tenir també aquí el significat de *guerres*, *lluites*.

I en veritat, ben sovint els traductors i glossadors que veuen, diríem amb antipatia, aquells quatre versos i, per influència llur, altres virgiliòfils, es decanten en general pel significat de *guerres*. Així ho fa Mr. Lejay («*arma* = *bella*») i hom pot també observar-ho en els *Escolis Veronenses*,¹ els quals, després de remarcar els diferents significats del mot *arma*, fineixen dient quant a aquest lloc : «*Accipitur et pro bello, ut hic : Arma virumque cano*».

Altres escriptors, com ara Mn. Riber, prefereixen *armes*. Així, el glossador Tiberi Claudi Donat en el seu conegut comentari.²

1. *Appendix Servitana*, per H. Hagen, p. 413 (Leipzig, 1902).

2. *Interpretationes Vergilianae*, publ. per H. Georgii, vol. 1, p. 7 (Leipzig, 1905).

Sembla, doncs, que interpretant *guerres* el mot *arma* no ha d'oferir cap buit. Però, dins la mentalitat virgiliana això no és exacte. El problema queda en peu. Remembri el lector el text de l'*Eneida* (XII : 124 i 125):

«Haud secus instructi ferro quam si *aspera Martis*
Pugna vocet...»

Ultra això les raons de paralelisme intern que havem invocat entre *arma* i *virumque* resten amb tota vigoria si traduïm *guerres*. Tement-se segurament això i com poc segur Mr. Lejay anota aquelles dues paraules : «Un mot suffit pour l'un; la période est nécessaire pour l'autre».

4. Com s'explica, doncs, que els mss. més antics que coneixem del poema no comencen amb aquells quatre versos? Heu's aquí com l'evident manca llur ens porta inevitablement a les biografies de Donat i de Servi.

Donat (segle IV o V) reconta que trobant-se el poeta a les portes de la mort volia que l'*Eneida* fos cremada, i com no ho assolís es va resoldre a llegar-la als seus amics Tucca i Vari, posant per condició que res no hi afegirien (*sub ea conditione legavit, ne quid ederent quod non a se editum esset*). I afegeix de seguida el mateix biògraf que, després del traspàs del poeta, Vari, per ordre d'August, va publicar l'*Eneida*, lleument esmenada, respectant-ne fins els versos imperfectes. Una mica més avall reconta Donat que «el gramàtic Nisus deia haver sentit contar als vells que Vari havia canviat l'ordre de dos llibres, de manera que el segon va passar a ésser tercer i que fins va corregir el començament del primer llibre traient-ne aquells versos : *Jo som aquell...*».*

A les consideracions que havem ja fet sobre aquesta biografia, cal afegir-ne encara d'altres que considerem de força importància.

Un còdex de París (lat. 11,308, segle IX) ens ha conservat una lletra de Donat a Munaci posada abans de la biografia que

* *Vitae Vergilianae*, per I. Brummer, pp. 9-10 (Leipzig, 1912).

estudiem. En ella confirma l'autor la impressió de recull de diversos autors que dóna sa vida de Virgili (*de multis pauca decerpsi*) i alhora una relativa sobrietat en transportar els antecedents que tenia al davant. Les fonts en què va abeurar-se confessa que són d'antiga autoritat (*agnosce igitur in hoc munere conlao sinceram vocem priscae auctoritatis*) i d'absoluta confiança (*illis de quibus probata transtulimus*), i foren per ell transportades amb tota cura i desinterès (*cum enim liceret usquequaque nostra interponere, maluimus optima fide quorum respuerant eorum etiam verba servare*).

Aquestes consideracions són encara enrobustides per l'autoritat del cèlebre glossador Servi, el qual, al bell començament dels seus comentaris a l'*Eneida*, feia constar que *tothom* confessava (*omnes fatentur*) que els mots inicials del poema no eren pas abans *arma virumque...* Ell podia dir-ho que, demés, tenia al davant còdexs aleshores (segle IV) ben antics del poema.¹ G. Thilo² i I. Brummer³ han escrit que les altres vides de Virgili podien reduir-se a Donat. Però la de Servi, bo i posant sense reserves el fet de la supressió hi afegeix el dels v. 566-589 del II de l'*Eneida*, segellant així de bell nou sa excellent informació i alhora la independència de son caràcter, que constitueix una forta garantia per a Donat. Però anem ja a Servi.

5. Poques són les dades que d'ell constata Macrobi en els seus *Saturnales*, però tan sintètiques i plàstiques que, amb elles només un hom pot ja arriscar-se a reconstituir sa psicologia denunciada per les següents característiques: a) Un gran repòs i equilibri d'esperit (*Servius his dictis venerabiliter assensus obtinuit*, VII : 11); b) Una forta simplicitat i candor. Entra a la maisó de Vettius Pretextatus en companyia d'Aureli, Simmac i Cecina Albinus, però quedant-se darrera llur, mirant vergonyosament a terra i com amagant-se (*verecunde terram intuens ac*

1. *Servii Grammatici Commentarii*, per G. Thilo, vol. I, fasc. II, p. 655 (Leipzig, 1881).

2. Thilo, fascicle citat, p. LXXVI.

3. *Vitae Vergilianae* abans citades.

veluti latentis similis, I : 2). Llavors que li toca preguntar, es torna vermell de vergonya (*cum ad interrogandum ordo Servium iam vocaret, naturali pressus ille verecundia usque ad proditionem coloris erubuit*, VII : 11). c) : Tan ple de doctrina virgiliana, que era nomenat *admirable* (*iuxta doctrinam mirabilis* I : 2) i de molt superior als altres literats (*literatorum omnium longe maximus*, I : 24; *maxime doctorum* VI : 7) i sobretot força avesat en l'explicació de Virgili que tots els dies esgranava a Roma (*quotidie, enim, Romanae indoli enarrando eundem vatem, necesse est habeat huius annotationis scientiam promptiorem*, VI : 6).¹

Per a ell, la ment genuïna i el text de Virgili eren objecte d'un culte ideal : d'aquí sa indignació davant glosses que li semblen equivocades (*quod Asinius Pollo dicit caret ratione, Eneida, II : 7 — quod ait Probus non procedit*, III : 3); sa visió eixuta i realista de l'actuació del poeta (*Sane sciendum Vergilium in varietate historiae sua etiam dicta variare*, XII : 164 — *Vergilius aut poetarum more miscuit fabulas. ègloga VI : 74*). Ell refusava *a priori* tota interpretació allegòrica i cercava amb delit l'explicació de Virgili pel mateix Virgili.²

Aquestes consideracions donen a la personalitat de Servi una posició i una autoritat, cert, excepcionals. Doncs bé; en la biografia que va escriure de Virgili, diu absolutament : «Ell no havia esmenat ni publicat l'*Eneida*, per la qual cosa, en morir, va manar que fos cremada. August, però, no volent que una tan gran obra desaparegués, ordenà que Tucça i Vari l'esmenessin, traient-ne el que fos superflu i res no afegint-hi i és per aquesta raó que hom hi troba quelques versos imperfectes... i alguns de trets com el principi. Puix no començava pas amb les *armes*, sinó així : *Jo som aquell...*»³

6. Podem ara comparar la conclusió a què havem arribat en els paràgrafs anteriors, amb les altres biografies de Virgili que

1. És ben particular que amb aquestes dades no intentés E. Thomas, en son excel·lent llibre *Essai sur Servius et son commentaire sur Virgile* (París, 1880), fer una reconstitució de la personalitat de Servi.

2. Böhmer, *Lecturae Servianae* (Els, 1858).

3. *Vitae Vergilianae*, p. 70.

han pogut escapar-se de l'obra ensorradora dels segles. De moment podem ja prescindir — perquè no fan al cas — de la vida II de Filargiri, de la del gramàtic Focas, així com de la *Monacensis*, de les II i III *Gudianae*, de la *Bernensis* i de la de Probus per sa vaguetat, quedant-nos amb els fragments de la de Suetoni, la de Donat, la I de Filargiri, la *Novicensis* i la I *Gudiana*. Totes elles convergeixen en un punt fonamental i rigorosament jurídic: Vari i Tucca publicarien l'*Eneida*, podrien llevar-ne aquelles parts que els semblés bé o canviar-ne l'ordre, però no pas afegir-hi res. El marc, doncs, d'aquest mandat no tan sols s'adiu amb la nostra conclusió en el sentit que s'enmotlla molt bé amb aquell, si que també — remembrat després de finida la tasca dels editors — fa entreveure com efectives les supressions i mutacions de lloc que Servi ens recalca en els seus comentaris.

Abans de citar el text de Suetoni, que, com veurem, és fonamental, cal fer avinent que una de ses més excel·lents qualitats és la sobrietat i un propòsit ben plàstic d'usar en cada moment la paraula que li sembla més justa i precisa. Arreu dels seus escrits ensenya la gramàtica. Doncs bé, el fragment relatiu a l'edició de l'*Eneida* diu que aquells amics de Virgili «smenaren després els llibres de l'*Eneida*, sota el manament de no afegir-hi cosa». Però citem el text original que així el lector es farà més capaç del seu to escrupolós i jurídic alhora i de la relativa rigor amb què anà passant a les biografies posteriors. Diu així:

«Varius et Tucca, Virgilii et Horatii contubernales, poetae habentur illustres qui Aeneidos postea libros emendaverunt sub ea lege ut nihil adderent.»¹

Donat escriu:

«L. Varium et Plotium Tuccam qui eius Aeneida post obitum iussu Caesaris emendaverunt eidem Vario ac simul Tuccae scripta sua sub ea conditione legavit, ne quid ederent quod a se editum non esset. Edidit autem, auctore Augusto, Varius, sed summatim emendata, ut qui versus etiam imperfectos, si qui erant, reliquerit.»²

1. *C. Suetoni.. opera*, fasc. II, p. 296, 4-6 (Leipzig, 1907).

2. *Vitae Verg.*, pp. 8-9.

La I de Filargiri torna literalment a Suetoni amb alguna variació material:

«Varius et Tucca Vergilii et Horatii contubernales poetae habentur illustres qui Aeneidos postea libros emendaverunt, sub ea conditione, ut nihil delerent.»¹

La *Noricensis* reproduïx el text de Suetoni amb lleus diferències accidentals:

«Varus et Toca Vergilii et Horatii contubernales poetae, qui Aeneidos postea libros emendaverunt sub ea conditione ut nihil adderent.»²

La I Gudiana té, dins els motllos explicats, més concreció i amplitud:

«Octavianus tantum opus non paciens perdere, praecepit, ut Tuca et Varro qui erant tunc nobilissimi poetae, tali emendatione emendarent ut superflua quaeque auferrent et de suo nihil adderent. Unde et dimidii versus ibi inveniuntur.»³

Aquest text té una plena coincidència amb el recit paral·lel de la biografia de Servi que havem traslladat abans. Podien, diu aquest, llevar-ne allò que fos superflu. I havia, altrament, de semblar ben natural als editors que amb la fama del poeta, després del seu traspàs i amb la sorollosa edició que anaven a fer de l'*Eneida*, seria del tot inútil maldar per assegurar al poeta la paternitat del poema.

7. Estudiats els recits de Donat i Servi i provat, així mateix, que els famosos quatre versos responen de ple a les flexions més vives de l'ànima virgílica, podem ara deduir també llur autenticitat dels procediments crítics que usa Mr. Lejay.

En efecte, els versos 566-589 del llibre II del l'*Eneida* es troben en un cas ben paral·lel al dels que estudiem. Servi i el Pseudo-Servi constaten que també foren suprimites per Tucca i Vari.

1. *Vitae Verg.*, p. 44.

2. *Ib.*, p. 55.

3. *Ib.*, p. 61.

Donat no diu ni un mot de tal supressió. Ribbeck (II, pàgines 308-309) els posa entre claudàtors, remarcant que manquen en els bons ms. i que només Servi en fa esment. Mr. Lejay reconeix, així mateix, que «aquests versos no formaven part del text transmès pels ms. i ens han estat conservats pel Pseudo-Servi i per Servi» (p. CII) i en la p. 328, en començar d'anotar-los, remarca encara que semblen contradir el recit de Deifobus.

Malgrat d'aquests inconvenients, n'accepta l'autenticitat (*l'autenticité de ce beau morceau n'est pas douteuse*). No volem pas fer a Mr. Lejay la injúria de suposar que els adjudica a Virgili només per llur beutat, car tal raonament — a part de posar en millor condició els altres quatre versos per llur factura virgílica — de cap de les maneres conclouria, puix pel sol fet d'ésser bell el fragment que adjudica a Virgili, no pot restar provada la paternitat d'aquest, compte hagut, per altra part, que el poeta deixà inacabats molts versos i d'altres força imperfectes.

Un més important motiu haurà, sens dubte, atiat Mr. Lejay a reconèixer l'autenticitat dels versos 566-589 del II de *l'Eneida*, ço és dir, llur contextura genuïnament virgílica. Però, en aquest cas, almenys amb igual raó haurem de reconèixer també l'autenticitat dels quatre versos que estudiem esmentats per Donat i Servi* sense dependència d'ambdós i, demés, enmotllats de ple en les maneres més típiques de Virgili, segons amplemment havem provat en el núm. 2.

III

Cal ara estudiar un altre aspecte de la qüestió. A quin criteri obeeix la redacció dels quatre versos? El cèlebre glossador P. La Rüe, en sa obra abans citada, demostrà pressentir quelcom de les directrius virgíliques quant a aquest punt. Diu que els esmentats versos foren escrits per Virgili «no, cert, com a exordi,

* Ribbeck, al començament de *l'Eneida*, transcriu el recit de Donat i afegeix que el mateix conta Servi. Això no és prou exacte. Com ja havem vist, el recit de Donat fa referència a Nisus i no diu ni un mot dels versos de l'II de *l'Eneida*. Servi reconta *simplement i absoluta* la supressió dels quatre versos i afegeix la dels de l'II de *l'Eneida*.

sinó a manera de distintiu de l'autor i nota per a posar davant l'obra, la qual havia d'ésser suprimida en recitar aquesta».

Tal finalitat immediata és ben versemblant en la seva primera part, però no en la segona, segons hom desprèn de la psicologia o mode de fer del poeta, de l'ambient literari en què ell vivia i de la finalitat que estrictament es proposava.

Una de les característiques de Virgili és l'esguardar ben sovint enrera (cf. per ex. *Georg.* II : 481-82 i *Eneida* I : 746-47), nota altrament ben simptomàtica i alhora distintiva dels esperits d'imaginació excessiva. Ell arriba fins el punt de fer-nos a saber que dementre s'ocupava a escriure èglogues s'havia assajat en l'epopeia

«Cum canerem reges et praelia...»*

(Ègloga VI : 3)

i en el vers 8 de la mateixa ègloga escriu:

«Agrestem tenui meditabor arundine Musam»

que és una repetició del vers 2 de l'ègloga I:

«Silvestrem tenui Musam meditaris avena».

I en l'ègloga V : 11 i 12, dóna una tan forta semblança de la primera, que hom tantost pot assegurar ésser ambdues escrites pel mateix autor (cf. v. 49; i 2 de l'ègl. 1).

Un fenomen semblant veiem a les *Geòrgiques*. Al bell començament del llibre II ens fa a saber que en el primer — i així l'identifica alhora — ha tractat del conreu del camp i dels astres

«Hactenus arborum cultus et sidera coeli»

i al final de l'obra la fa coincidir en la seva persona junt amb les *Bucòliques*:

«Carmina qui lusi pastorum audaxque iuventa
Tityre te patulae cecini sub tegmine fagi»

I en aquest procediment seguit a l'*Eneida* i que segellà a

* Servi glossa així aquest vers : «et significat aut Aeneidem aut gesta rerum albanorum, quae coepta omisit nominum asperitate deterritus».

les portes de la mort dictant aquells mots que constaten Suetoni-Donat, *cecini pascua, rura, duces*, tenia ell per capdavanter ben conegut els *Argonautes* que comencen referint-se als anteriors treballs de l'autor llur.

IV

Per què, doncs, seria feta aquesta supressió? De la sincera i fidel amistat de Ploti Tucca i L. Vari amb Virgili no pot hom dubtar-ne ni un moment. Per altra part, llur professió de literats combinada amb llur adhesió incondicional al gran poeta,¹ fa pujar encara de preu llur excel·lència. Amb Vari era tan company que, segons la biografia de Donat, convidat, ben cert, per ell, a tenir tractes amb l'altre sexe, ho havia, en veritat, refusat amb tota fermesa. Virgili i Vari presenten Horaci a Mecenes per la primavera de l'any 716,² i els tres són escollits de l'últim per acompanyar-lo en son viatge diplomàtic a Brindis.³

D'ells fa Horaci (llib. I, *Sat.* v, 39 i s.)⁴ aquestes lloances: «El dia següent neix gratíssim, car Ploti, Vari i Virgili ens surten a l'encontre a Sinuessa, ànimes tals com de més candides no n'hagi portat la terra, ni altre més vinculat a ells que jo. O quins abraços i quant de gaudi aleshores!» I Suetoni (ob. cit.) els nomenava *contubernaes* de Virgili i d'Horaci.

De Vari, sobretot, en parlen els antics com a gran poeta. Sa tragèdia *Thyeste* es comparada per Quintilià⁵ als millors models del teatre grec.

1. «Insigni concordia — diu Probus — et familiaritate usus Quintili, Tuccae et Varii» (*Vitae Verg.*, p. 73).

2. Horaci (llib. I, *Sat.* VI, 55 i ss.).

3. E. Benoist, *Notice sur Virgile* (*Œuvres de Virgile*, p. xcvi, Paris, 1884).

4. «Postera lux oritur multo gratissima : namque Plotius et Varius, Sinuessae, Vergiliusque Occurrunt; animae quales, neque candidiores Terra tulit, nec quis me sit devinctior alter. O qui complexus et gaudia quanta fuerunt!»

(Cf. llib. I, *Sat.* x, 81, 85)

5. «Iam Varii *Thyestes* cuilibet graecarum comparari potest» (*Orat. Inst.* x : 1).

A l'ègloga ix, 35 i 36, palesa Virgili el concepte que tenia de Vari:

«puix semblant m'és que encara no dic coses dignes de Vari i Cinna : ans, com un ànec cloqueig en mig del chor agut dels cignes.»¹

En *Catalepton*² es nomenat dolcíssim (*Vari dulcissime*) i de Tuca se'n fa esment en el primer vers de la mateixa obreta.³

I aquesta relació i amistat, lluny de minvar amb els anys, fou encara segellada en els moments més solemnes de la vida d'una manera que no podia pas ésser més significativa. Dels seus béns féu hereus, en quant a sis dotzenes parts, el seu germà uterí Valeri Pròcul : d'una quarta part a August; d'una dotzena part a Mecenes, i de la resta de l'herència a Tuca i Vari, als quals encarregà, com ja havem vist, l'edició de la seva *Eneida*.⁴

Així, doncs, tal supressió havia, per força de brollar d'una diferència fonamental d'orientació i de criteri entre Virgili i els seus dos amics. Separant de l'original els quatre versos deixaren, ells, el començament del poema més solemne i sonor i, per damunt de tot, més acostat als models grecs:⁵

«Les armes i el baró cant...»

La *Iliada* comença:

«La ira, canta Deessa, del fill de Peleu, Aquiles».

I l'*Odissea*:

«Expliquem, Musa, d'aquell home...»

Però fent aquella supressió, si creguérem de bona fe que ser-

1. Ll. Riber, *Bucòliques de Virgili* (Barcelona, 1918).

2. *Appendix Vergiliana*, per R. Ellis (Oxford, 1907).

3. «Delia saepe tibi venit : sed, Tuca, videre Non licet...»

4. Biografia de Donat.

5. Tal apar també haver estat el criteri de Servi si ens fixem una mica en la glossa que fa al v. 1 del llibre vi de l'*Eneida*, on diu : «Sane sciendum, licet primos duos versus Probus et alii in quinti reliquerint fine, prudenter ad initium sexti esse translatos; nam et conjunctio poematis melior est, et Homerus etiam sic inchoavit.» (*Servii Grammatici... commentarii*, ed. Thilo, vol. II, fasc. I, p. 1).

vien esplèndidament la memòria de Virgili, palesaren que eren molt lluny d'ésser identificats amb la mentalitat virgiliàna. El poeta, cert, tingué presents en totes les seves obres els millors models grecs, però dins la literatura llatina de cap de les maneres pot ésser exclusivament encabít en el corrent exclusivista hellènic que inicià Livi Andrònic i anà després fluctuant amb sort més o menys favorable en el transcurs de les lletres llatines. Però tampoc podem considerar-lo en sentit exclusivista com a continuador de l'obra nacional de Nevi, que també en el tarannà dels segles experimentà vicissituds ben diverses. Virgili, com és fàcil de demostrar, representa i encarna la plenitud de l'ànima llatina, és el poeta per excel·lència de la nostra raça, però, precisament per sa mateixa puixança i plenitud, cerca en els millors models — grecs i llatins — innumerables elements de beutat que s'assimila i transforma a sa manera sens minva de sa glòria, així com Dant fa en la seva *Commedia*.^{*} Sa propedèutica era, talment, formidable, però sa intensitat de vida llatina ho era més encara. Ben cert que trobaríem en ses obres nombroses reminiscències hellèniques, però no tantes, ni de molt com alguns filhellens assenyalen fins a l'extrem de fixar-li les fonts de modes de concebre i redactar comuníssims a tota mentalitat. Així el P. La Cerda comentant aquell vers

«...Multum ille et terris jactatus et alto»

que Mn. Riber tradueix

«...molt malmenat per mars i terres»

* Tal és una de les sorgents més considerables de la crítica dantesca. Un cas ben palès i extens el tenim en el *Purgatorio* (II: 76 i s.).

«Io vidi una di lor trarresi avante
Per abbracciarmi, con si grande affetto
Che mosse me a far lo somigliante.
O ombre vane fuor che nell'aspetto!
Tre volte dietro a lei le mani avvinsi
E tante mi tornai con esse al petto.»

En aquests versos Dant segueix Virgili (*Eneida*, VI: 700-702), el qual prengué la idea d'Homèr (*Odissea*, XI, 206).

n'assenyalava com a font un text paral·lel d'Aristòfanes¹ (πολλὰ μὲν ἐν γῆ πολλὰ δ' ἐφ' ὕγρῳ!)

Virgili, a mode de Miquel Angel en l'escultura, representa la fusió genial, gairebé insuperable, entre els dos corrents, hel·lènic i llatí, que des de la vellúria es disputaven l'hegemonia de les terres romanes, i, com veritable dominador, segueix en cada moment aquella direcció i aquell criteri que millor li sembla.

Així, doncs, havia d'ésser ben arriscat voler fer de la introducció de l'*Eneida* un treball més pròxim als dos poemes grecs, intent, per altra part, prou en harmonia amb les direccions literàries de Vari denunciades pel títol de l'abans susdita obra *Thyeste*; pel comentari que hem vist en feia Quintilià, i per la preeminència d'ell quant a Tuca, tant pel que es refereix al mèrit i a la fama² com per la tasca d'ambdós en la publicació de l'*Eneida*.

Aparentment començant-la amb aquest vers

«Les armes i el baró....»

hom té un inici del tot homèric : car així com el poeta grec enclou en el primer vers de la *Il·lada* i de l'*Odissea* la quinta essència del seu pla, l'esmentat vers de l'*Eneida* comporta la contextura interna del poema, ja sia amb ordre invertit que, des del punt de vista dels models grecs, mants escriptors han criticat durament: car de les armes, o sigui de la instauració en el Laci en parla en els sis últims llibres en conformitat al v. 9:

«Multa quoque et bello passus dum conderent urbem»³

tractant en els sis primers de les malanances que va patir sobre tot a l'Anatòlia i en les mars, segons el v. 7 abans citat:

«...Multum ille et terris iactatus et alto.»

Però així i tot, i fins admetent fortes reminiscències hel·lè-

1. *Aristophanis Comoediae*, Σφύραες v. 678, vol. 1 (Oxford, 1906). Els crítics moderns, com ara Benoist, són ja més discrets.

2. Cf. Horaci, llib. II, *Epist.* I : 246 i 247.

3. «també va patir molt en guerra — quan la ciutat fundava» (traducció Riber).

niques, en la introducció de l'*Eneida** estem ben segurs que Virgili de cap de les maneres va proposar-se enmotllar la seva introducció en cap de les dels poemes homèrics.

En efecte : si acceptàvem la hipòtesi contrària ens trobaríem de seguida amb què hauria transportat al primer o primers versos els elements anàlegs de la seva introducció que hom veu també a l'*Eneida*. La rel homèrica — per a dir-ho així — de les malastrugances d'Eneas rau a la mateixa causa que les dels grecs a la *Illiada*. En aquesta és la ira d'Aquiles (Μῆνιν ... Πηληϊάδεω Ἀχιλῆος), que ja veiem en el primer vers de la introducció; en l'*Eneida* és la ira de Juno de la qual, però, es fa esment en el v. 8 de la introducció (*memorem saevae Iunonis ob iram*). En el primer vers de la *Illiada* Homer invoca la Musa (ἄειδε θεά); la invoca així mateix Virgili:

«Musa mihi causas memora quo numine laeso...»

«(Vulles-me'n, Musa, recontar la causa, per quin agravi fou...», Ribera),

la qual cosa, també per remembrances hellèniques, donà lloc que fos considerat aquell vers com punt inicial del poema i fins aduït sense raó en aquest cas el bell i conegut mosaic trobat a Sussa (*Hadrumet de l'Àfrica romana*) en el qual apareix Virgili

* Una d'elles que alhora marca, com a la *Illiada*, el final interrogatiu de la introducció i serveix de punt d'enllaç amb el començament de l'acció en el poema és el següent vers de Virgili:

«...Tantaene animis coelestibus irae?»

Homer escriu paral·lelament:

Τίς τ' ἄρ σφωε θεῶν ἔριδι ξυνέηκε μάχεσθαι;

Segueix el primer:

«Urbs antiqua fuit, Tyrii tenuere coloni.»

Continua el segon:

Ἀητοῦς καὶ Διὸς υἱὸς * ὁ γὰρ, etc.

La famosa *Illiada romana* o compendi llatí del poema (segle I de J. C.) adjudicada durant segles a Píndar i, últimament, atribuïda a Sili Itàlic conserva també aquest entrelligat:

«Quis Deus hos fato tristi contendere iussit?

Latoniae et magni proles Iovis : iste Pelasgum...»

(*Epitome ac Summa universae Iliados*, Basilea, 1541.)

entre dues Muses i tenint un rotlle a les mans que comença amb aquell vers.* Però aquest ocupa a l'*Eneida* el v. 12 i sense els quatre versos que escatim el vuitè.

Per bé que els elements interns de la introducció de l'*Eneida* tinguin en plec una semblança més pròxima i alta amb els de la introducció de la *Ilíada* que no pas amb els de l'*Odissea*, malgrat els elements paral·lels de la introducció d'aquesta amb altres de la introducció de Virgili (v. 3 i ss.), de la qual cosa és encara prova la particular insistència amb què Virgili parla de la follia divinal com origen de les malastrugances d'Eneas (*saevae memorem Iunonis ob iram — quo numine laesso dolens regina Deum — tantaene animis coelestibus irae*), cal ara fer una comparança de la introducció de Virgili amb la de l'*Odissea*. En aquesta el poeta comença convidant la Musa a esgranar l'entrellat del pla primitiu del poema, en dóna a continuació un resum i fineix en el vers 10 convidant altra vegada a la Musa. L'edició, que ja havem citat, de Benoist, assenyala com a fonts dels tres primers versos de l'*Eneida* el primer i següents de l'*Odissea*. Però, en què se semblen? Què en ambdós textos hom anuncia breument la matèria que va a desenrotllar. La semblança és, doncs, massa genèrica perquè es pugui assegurar que un text ha d'ésser considerat com a font de l'altre.

L'*Eneida* prescindeix, al bell començament, de la invocació de la Musa i va de dret a la realitat de l'argument; comença per l'ordre terrenal i d'ell exclusivament s'ocupa fins el vers 11 inclusiu, i després remembra i convida la Musa. Tal estructuració és, doncs, simptomàticament romana i llatina en general.

L'*Odissea* comença de mode platònic, muntant de primer a les altures, això és, convidant a la Musa que s'expliqui (ἔνεπε, Μοῦσα), davalla de seguida a l'ordre terrenal i concret de la matèria del poema i torna després al punt originari d'eixida,

* Ha estat publicat en els *Monuments et Mémoires publiés par l'Académie des Inscriptions et Belles-lettres* (fundació E. Piot, vol. IV, planxa XX, i estudi de P. Gauckler, pp. 233-244, París, 1897) i reproduït en l'obra *Virgile son œuvre et son temps*, de A. Bellessort (París, 1920). La casa Hachette ha tingut el bon gust de reproduir la figura de Virgili en l'edició, ja citada, de Mrs. Plessis i Lejay.

convidant per segona vegada la Musa (v. 10), actitud circular, ben típica dels primitius poemes grecs.*

Apar, doncs, que l'aproximació vers aquests, que Tuca i Vari cercaren en llevar els primers quatre versos de l'*Eneida*, raïa, no precisament en la semblança de qualques elements concrets de les tres introduccions, ni en llur ordre intrínsec de matèries, sinó en llur absoluta convergència quant a la posició inicial i al resum de l'argument de què respectivament tracten.

PERE M. BORDOY-TORRENTS

* Veure la nostra *Glossa a la introducció de l'Illada*, publicada a la pàgina literària de *La Veu de Catalunya* del dia 23 de juliol de 1920.

TARRAGONA

I

L'escala rocosa puja escarpada des de la costa fins a la ciutat vella que corona les altes roques, dominant fins al lluny mar i terra. En el costat del mar les fortificacions han estat enderrocades i en son lloc s'hi ha obert un formós passeig pel qual el poble de Tarraco es passeja entre palmeres, gaudint del sol i del mar. «Balcó del Mediterrani» anomenen aquest passeig magnífic, un dels més bonics que hom pot trobar a les costes del més formós de tots els mars. Cada dia m'hi estava fins tard; passejant diu l'espanyol, ambulando, deia el romà a qui el vagar ja li agradava tant com als meridionals d'ara. Però, quan més me plaïa el «Balcó del Mediterrani» era de bon matí, puix aleshores hom tenia aquest car lloc seu per complet, sols una jove parella s'hi trobava amb semblant regularitat i amb el mateix fi de la soletat.

Aviat vaig ésser allotjat en el carrer de la Nao, núm. 11, sobre l'antiga muralla de la ciutat, per tant, en un lloc agradós a l'arqueòleg. Carrer de la Naó, núm. 11, casa quieta sobre la vella muralla romana, el teu record serà grat a l'hoste nòrdic, puix tu li has ofert bon estatge! Allí vaig retrobar un antic amic, amb el qual quinze anys abans havia vagat pels estrets carrers de Girona i gaudit de la formosor del golf de Roses, sobretot d'Empúries, la ciutat grega de la costa ibèrica, en aquells dies de la tardor de 1905, quan, després de les fadigues de la primera campanya en la redescoberta Numància, hom cercava repòs en aquesta formosa platja. Josep de Pazos, fill de Portus Menesthel,* com tu amb gust t'anomenes, rebrot d'Andalusia,

* Puerto de Santa María, prop de Cádiz.

amable enraonador, ningú com tu m'ha fet tan agradoses les setmanes a Tarragona, fos menjant a la petita taula de casa Donya Pepita, o bé en els nostres passeigs de cada tarda pels carrers estrets o per l'ampla rambla!

Des de la meva habitació, que tenia sol del matí al vespre, quina vista! Cap a l'esquerra, el llarg de la costa rocosa; cap a la dreta, l'ample extensió plena de blanques masies i foscos pins, fins al cap de Salou, i més enllà fins al Montsià, prop la desembocadura de l'Ebre.

Les lletres de presentació són remeses, i aviat s'ofereixen amables guies per a mostrar-me totes les restes antigues que conserva Tarragona: l'arquitecte municipal Sr. Pujol, el Sr. Oliva, enginyer d'Obres públiques, i el pintor Carbó, el meu acompanyant en les excursions pels voltants. Ço que vaig veure i estudiar en les dues setmanes de la meva estada, serà explicat en les pàgines següents.

Tarragona és una filla legítima del Mediterrani. Està situada sobre una roca, de pujada suau per un costat i espadada per l'altre, situació comú a molts llocs de les costes mediterrànies, com moltes ciutats d'Itàlia i Grècia, el mateix que de la costa espanyola, p. ex. Eivissa, on aquestes ratlles foren escrites. En tots aquests casos la ciutat vella ocupa el cim de la roca, mentre els barris moderns s'estenen per davall la muntanya fins a la plana.

L'aspecte més bonic el presenta aquesta ciutat rocosa des de lluny, especialment d'alta mar, des d'on apareix com una ratlla blanca de cases, com una onada coberta d'escuma, que de les ones blau fosc s'enfila a les roques grises. Així la veié aquell navegant massaliota del segle VI a. de J. C., la descripció del qual de les costes hispàniques és la font més antiga de la Geografia ibèrica i, com a tal, d'una valor inestimable.

Tarraco era el nom de la ciutat a l'Antiguitat, i el nom és la font més vella de la seva història. Recorda el nom d'un lloc de la costa del Latium, Tarracina, que, com Tarraco, corona roques espadades sobre el mar. És casual la concordància dels dos noms?, no; deuen procedir del mateix poble. Com que la costa llatina va ésser primitivament etrusca, s'ha suposat que

les dues ciutats foren fundades pel poble etrusc que aleshores dominava el mar. Però a les costes espanyoles no es troben restes dels etruscos i, al contrari, els lígurs són els habitants històrics més antics coneguts del sud-oest d'Europa, i segons indicis segurs, s'estengueren igualment per Itàlia que per Espanya. Per això tant Tarracina com Tarraco han d'esser atribuïdes als lígurs. Fora del nom a penes hi ha restes d'aquesta primitiva fundació, a menys que hom no atribueixi tal volta als lígurs els estres de pedra polida (neolítics) trobats aquí com per tot arreu, car aquells ja estaven establerts a la península en el tercer mileni a. J. C., per tant, en l'època neolítica.

Mentre d'aquests més antics habitants de Tarragona sols resta el nom de la ciutat, encara avui es veu un poderós monument arquitectònic del segon poble que ha construït en la roca dominant el mar : dels ibers. Ells són els arquitectes de la muralla més antiga, aquella obra de gegants que va fer conèixer el nom de Tarraco per tot el món i que pertany a les més importants construccions de l'Univers. Molts matins he passat a la part de la vella muralla de la ciutat, millor conservada i que unes portes protegeixen de la destrucció, a la «Falsa Braga». Amb amable afalac m'eren deixades les claus, i així, tantes vegades com volia, podia dedicar-me a l'estudi d'aquestes impressionants restes i a cercar llur secret.

Les muralles antigues rodegen el cim del turó, la part més vella de la ciutat, en forma d'oval d'unç 1,600 m. de perifèria. En els costats nord, est i sud les parets encara estan en peu, mentre en l'oest estan destruïdes, però en els cellers de les cases del carrer de la Nao, edificades sobre la vella muralla, deuen encara conservar-se restes d'aquesta capa més antiga.

Poques fortificacions de l'antiguitat poden mostrar tantes reconstruccions ni oferir tants problemes com les muralles de Tarragona. A la part inferior hi ha grans blocs en aparell ciclòpic o megalític : pesats trossos de roca fets saltar de la calissa de la roca del burg en el mateix lloc, irregulars com els donava el trenc, però desbastats en el front i col·locats, en certa manera, en fileres horitzontals, per la qual cosa no resulta de cap manera completament primitiu i no ha d'esser comparat amb les mu-

ralles de Tirinte i Micenes. Els buits entre els blocs estan omplerts amb pedres petites. La muralla té un gruix de 6 m., però aquesta gran amplària no és tota de roca, sinó que sols els dos fronts són massissos, mentre l'espai interior és ple de terra i pedruscall. A la part exterior de la muralla hi ha adossades torres rectangulars de costats desiguals, essent el front més llarg que els costats. Al costat d'una torre hi ha sempre una porta; les torres tenien, doncs, el fi de protegir les portes, que eren les parts més febles de la muralla. Aquesta muralla més antiga es conserva en un lloc fins a 7 m. d'altura. D'això es dedueix que per tot tenia almenys la mateixa altura, i, per tant, que era una fortificació antiga amb personalitat pròpia. D'altra manera, hom podria pensar, i així ha succeït, que fos la part inferior de la segona capa construïda amb carreus, ja que la primera, en altres llocs, sols té dues o tres fileres.

Com a constructors d'aquesta obra de gegants sols poden pendre's en consideració els ibers que han deixat monuments del seu art de fortificació per totes les muntanyes del país. L'època de construcció també sembla poder-se fixar d'alguna manera. Abans hom havia comparat les muralles de Tarraco amb les de Micenes i Tirinte, datant-les per aquest motiu en el segon mileni a. de J. C.; però aquesta comparació és errònia, puix que les muralles de la Tarragona ibèrica tenen un estil molt més modern que aquelles, i més aviat deuen ésser comparades amb la de la ciutat nova d'Empúries, excavada per la Junta de Museus de Barcelona. La fortificació de la ciutat nova d'Empúries no pot ésser anterior al 500 a. de J. C., ja que la ciutat vella sobre la illa de Sant Martí fou fundada prop del 530 a. J. C. Però les muralles de Tarragona conserven un altra i directa indicació, fins ara no apreciada prou, de la seva època de fundació: l'estil dels tres caps aplicats en alt relleu a una de les torres. Aquestes escultures, desgraciadament molt fetes malbé, i el buidat de les quals recomano urgentment a l'Institut d'Estudis Catalans, deriven de l'art grec dels segles v a iv. Un fi coneixedor de l'art, el Dr. Schäfer, de Barcelona, mentre contemplàvem junts aquestes escultures, fins creia reconèixer en un dels caps una semblança amb la cèlebre Niobe de Praxiteles. Si aquesta

semblança fos exacta, la muralla seria, tot el més aviat, del segle IV a. J. C.

Qui ha destruït aquestes muralles que semblen indestructibles? Perquè destruïdes estan, i destruïdes d'arrel, de manera que en sa major part sols conserven les dues o tres fileres inferiors. Com veurem aviat, la segona i més moderna muralla procedeix de la primera època de la conquesta romana, i, per tant, la muralla ibèrica fou destruïda entre els anys 500 i 218 a. de J. C. Quins foren els destructors? Certament que no foren els cartaginesos, que sols penetraren fins a l'Ebre, sinó els romans, els Escipions, que l'any 218 desembarcaren a l'aliada Emporion i prompte conqueriren Tarragona. La muralla és l'única resta constructiva de la Tarraco ibèrica; fora d'ella, sols es conserven petites antiguitats, com vasos, etc. Però en el Museu es conserva un fragment d'antiguitat que ens descobreix relacions de la ciutat ibèrica amb els mercaders grecs que visitaren aquestes costes, relacions que podem ja deduir de l'estil d'aquelles escultures i de la cita de Tarraco en el periple massaliota; es tracta d'un capitell dòric del segle VI l'última resta d'un temple que els grecs varen construir aquí, ja fos per a ells o bé per als ibers. En aquest capitell, pel davant del qual passa distret el visitant, hi ha un fragment de la més antiga història cultural espanyola.

Sobre les restes de la muralla ibèrica està construïda la segona muralla de Tarraco : una obra formosa i regular, feta amb grossos carreus, en els quals sovint hi ha gravades lletres ibèriques, marques de picapedrer. Amb aquesta muralla comença la història de la Tarragona romana, essent sens dubte obra dels Escipions, la primera cura dels quals, després de desembarcar, devia ésser el crear un baluard i una base d'operacions. En realitat, també Livi, en contar aquests fets, indica Tarragona com «Scipionum opus», com a obra dels Escipions, amb la qual cosa es deu significar especialment les fortificacions. Els romans eren mestres en l'art de construir, i en llur estil està edificada la segona muralla, utilitzant els picapedrers ibers del quals ens parlen aquelles marques. Així, aquesta degué construir-se l'any 218. Hom es plau amb la cura i regularitat d'aquesta

fortificació que amb la seva senzilla formosor, recorda els murs de la ciutat d'Aosta.

La muralla dels Escipions s'ha mantingut llarg temps. Va viure els 200 anys, fins a la plenitud del domini romà a Espanya, i aleshores una llarga època de pau indestorbable sota els emperadors. Aquesta «pax romana» va durar fins al segle III d. de J. C. Però aleshores varen trucar a les portes de l'Imperi uns hostes impetuosos que no descansaren fins que aquest va ésser seu : els germans. Cap al 250 els francs i els alemanys varen rompre la frontera romana. Una atrevida expedició de guerrers francs va penetrar, a través de les Gàl·lies, fins a Espanya, i va destruir Tarragona. A aquests germans cal atribuir la destrucció de la muralla escipionica, ja que abans d'ells la ciutat no havia vist cap enemic davant els seus murs. Encara es reconeixen en dos llocs grans bretxes per les quals l'enemic va penetrar aleshores.

Aquelles bretxes foren posteriorment omplertes i les muralles reedificades de nou. Hom atribueix aquesta renovació a August. Però com que aquesta comarca, en el temps entre els Escipions i August va gaudir de profunda pau, les muralles escipioniques no poden haver estat destruïdes abans d'August i, per tant, tampoc reconstruïdes per aquest. Evidentment foren aixecades més aviat després de la irrupció dels francs i per a defensa en casos semblants. En el córrer del temps, la vella muralla encara ha estat sovint renovada, fins aquella gloriosa defensa de l'any 1811, l'últim i tal volta més famós episodi en la llarga vida dels murs de Tarragona.

La «Falsa Braga», amb la vella muralla, és un lloc ple d'encís. Aquí cap remor destorba la quietud de la contemplació i l'orella de l'investigador històric sent la veu suau dels monuments que li parla d'ibers i romans, de francs i alarbs, de pirates sarraïns i del furt que Napoleó va cometre en una terra pacífica. A un costat els baluards de la fortalesa espanyola, a l'altre l'obra dels ibers i dels Escipions; quanta història s'ha desenrotllat en aquest estret espai! L'herba cobreix el sòl i tota mena de matolls creixen entre les parets i les pedres de l'antiga muralla, la patina dels monuments. Els ciutadans de

Tarragona volen fer un passeig al voltant de la vella fortificació; aquest serà un formós passeig, però destruirà la quietud i el romanticisme del lloc.

II

L'any 218 a. de J. C. va desembarcar Cn. Escipió a l'aliada Emporion, i, sometent la costa fins a l'Ebre, es creà una base d'operacions per a lluitar contra Cartago amb l'objecte de prendre-li les seves riques possessions espanyoles. Llavors fou conquistada també Tarragona. Aquesta apareix els anys següents com a quarter d'hivern d'Escipió i com a punt de partida de les seves operacions posteriors. D'aquesta època deu procedir la segona muralla construïda sobre les restes de la ibèrica. Ara s'anomena per primera volta el port; insuficient com era, hom el necessitava per a la flota. Si realment, com els investigadors locals sostenen, una antiga muralla unia la ciutat amb el port, no deu ésser anterior a aquesta època. Els constructors ibèrics del burg megalític no tenien cap interès en el port, altrament haurien construït la ciutat a la platja i no lluny en el turó.

En aquest temps apareix també per primera vegada el nom de la ciutat de Cesse, com diuen les monedes, Cissa com diuen els escriptors, del nom de la tribu dels cessetans a la qual pertanyia Tarragona. Cissa es distingeix clarament de Tarraco, i de les notícies que posseïm es dedueix que estava a l'interior del país. Les seves monedes apareixen en gran quantitat a Tarraco, que probablement li servia de port; en una pedrera se n'han trobat mil d'un sol cop. Cissa era la ciutat principal dels cessetans, com Indica, junt a Emporion, ho era dels indiquetes. El territori dels cessetans comprenia des de l'Ebre fins a Tarraco; cap al nord seguien els ilergetes fins a Barcelona, i després els laetans i els indiquetes. Cissa fou llavors destruïda, i el seu lloc l'ocupà Tarraco. Des d'aquesta època Tarragona fou el punt de partida acostumat de les guerres romanes contra els cartaginesos i els ibers. Aquí va desembarcar Ti. Grachus, així com també el segon Escipió, destructor de Numància. També durant les guerres sertoriàniques és citada Tarragona com un

dels llocs que fins a l'últim moment es varen mantenir fidels a Sertori. En la guerra entre Cèsar i Pompeu la ciutat va posar-se primer al costat de l'últim, però després, de grat o per força, va fer la pau amb el vencedor. Cèsar fou el creador de la seva gran època; la va aixecar al rang de *colònia* i la va ornar amb el nom de *victrix triumphalis*, i pel nom de la seva família es digué *Julia*. Aleshores la colònia *victrix triumphalis* va ésser el quarter general des del qual August, l'any 27 a. J. C., va dirigir les operacions contra els salvatges asturs i càntabres, els últims ibers que lluitaven encara per la llibertat. Des d'aleshores Tarragona és la capital de la província Citerior. Agraïts el seus ciutadans a l'emperador per aital distinció, li aixecaren en vida un altar. En llurs monedes apareix aquest com una gran construcció quadrangular, adornada amb els ornaments usuals de garlandes entre cranis de taur, essent-hi també representades les armes dels càntabres, llances i escuts rodons. D'aquest altar se'n conta una bonica anècdota. Els tarraconins varen comunicar a l'emperador l'alegre nova que en el seu altar havia nascut una palmera, símbol de la seva victòria; però l'emperador va ésser prou maliciós per a contestar: «hom veu així el sovint que m'hi oferiu sacrifici». A l'altar va seguir l'any 15 de J. C., un any després de la mort d'August, un temple dedicat al *Divus Augustus*, col·locat entre els déus de l'Estat. També està representat a les monedes com un edifici magnífic, sobre alta terrassa i amb vuit columnes corínties en el seu front. El fris del temple estava adornat amb garlandes de fulles d'acant, la fina execució de les quals hom pot admirar en les restes conservades en el Museu. També han quedat fragments de les altres parts del temple, per la qual cosa sembla possible una reconstrucció. En l'interior hi havia la imatge del culte, coneguda igualment per les monedes: l'emperador en figura de Zeus olímpic en un tron, la mà esquerra descansant en un ceptre, sobre la dreta estesa, la deessa de la Victòria. El temple s'aixecava al sud de la catedral, en el lloc més elevat de la ciutat; amb les seves magnífiques columnes degué ésser visible des de molt lluny, servint de guia al mariner com ara la torre de la catedral.

Ultra el d'August, un altre temple coronava l'alt de la

ciutat, el de Júpiter. El Júpiter de Tarragona no era el comú pare dels déus greco-romà, sinó Júpiter Ammon, el déu de les banyes de moltó dels egipcis. Una notícia literària ens ho indica expressament, confirmant-ho una escultura amb el cap del déu barbut amb les banyes de moltó, trobat en el recinte de la catedral; tal volta també una inscripció: I. O. M. Am[moni]. No sabem com havia arribat aquest culte rar a Tarragona, probablement per mitjà de relacions comercials amb Egipte, d'on també procedia el culte de l'Isis de Tarraco. També han quedat restes arquitectòniques d'aquest temple, especialment fragments del fris que mostra garlandes entre cranis de tauris i instruments sacerdotals de culte; a més, capitells de l'estil compost reunint l'acant corinti amb les volutes jòniques. El temple d'Ammon estava en el lloc de la catedral, de manera que hom pot esperar trobar restes d'ell fent excavacions en el jardí del claustre. L'escalinata que avui condueix a la catedral correspon a l'escala que conduïa al temple de Júpiter, sols que l'escala antiga era més suau. Els dos temples estaven situats simètricament, el de Júpiter ocupava la meitat nord, i el d'August la meitat sud de la part més alta de la ciutat vella. Encara avui aquesta part de la ciutat està dividida en dues meitats quasi iguals pel carrer Vilamitjana, que és, per tant, d'origen romà.

Així com la part superior de la ciutat era ocupada pels dos santuaris, les parts inferiors ho eren per edificis públics. Els romans expropiaren tota la ciutat ibèrica i l'ompliren amb construccions monumentals mentre llur pròpia ciutat s'estenia més avall, entre la ciutat vella i el port. Des de la terrassa superior, la dels temples, hom baixava a una altra, mitjana, amb el fòrum i el palau del governador, i d'aquesta a una altra, inferior, amb el circ.

La terrassa del mig estava separada de la superior per un carrer corresponent als actuals de Civaderia, Merceria i Santa Teresa, i per l'altre costat, a ponent, arribava fins al carrer de Ferreries i el carrer Enrajolat.

La terrassa estava partida en dues grans illes quadrades de 140 × 140 m., per un carrer corresponent a l'actual carrer Major. La illa del nord l'ocupava el fòrum (la plaça), del qual

es conserven restes del mur del recinte voltat de portes i pòrtics. La meitat sud degué estar ocupada pel palau del governador, que m'imagino com un edifici quadrat (140 × 140 m.) amb gran pati i quatre torres als cantons, i, en canvi, tinc al «Torricó de Pilat» per la torre de l'angle sud-oest. En tot cas ha de rebutjar-se la suposició usual que el fòrum hagués ocupat quasi tota la terrassa, i el palau, sols una estreta faixa entre aquell i el circ, puix que aquesta forma és completament impossible, mentre el pla quadrat té analogies en els palaus imperials del Palatí i en el palau de Dioclecià a Spalato. El palau del governador apareix en una inscripció com a *praetorium consulare*. El carrer que duu del fòrum al palau, avui carrer Major, era ja en el temps antic el carrer principal de la ciutat. Conduïa directament al temple de Júpiter, i en la seva meitat, junt al lloc de la confluència del carrer d'Abat, estava cobert amb un arc de triomf, els fonaments del qual encara es conserven. L'arc sembla haver estat aixecat a August en memòria de la seva victòria sobre el càntabres, per haver-se trobat en eix lloc relleus representant lluites entre romans i càntabres. Malauradament aquestes escultures precioses, que abans es trobaven en el palau de la família Montoliu, cantonada dels carrers Major i Abat, s'han perdut sense que posseïm d'elles més que una breu descripció en l'obra de Pons d'Icart *Las grandezas de Tarragona* (1572). En elles s'hi veien romans i càntabres lluitant; els ibers estaven caracteritzats per mitjà dels rulls retorçats, llur pentinat propi. El nom antic del carrer Major no el sabem; el nom usual de «Via Triumphalis» no té fonament antic.

La torre de Pilat sols conserva encara la forma romana en les parts inferiors del costat sud-oest; sobre els carreus romans es veu la posterior construcció medieval. L'altura antiga de la torre es reconeix en el costat oest, ornat per sis pilastres dòriques, cobertes per dalt amb un arquitràu. En el costat sud es troba una porta romana. Com que el costat oest té 32 m. = 120 peus romans, la torre devia formar un quadrat de 120 × 120 peus romans. Abans de la conquesta francesa encara estava ben conservada; al marxar, els francesos varen voler fer-la saltar aconseguint-ho sols en part.

La terrassa inferior de Tarraco estava ocupada totalment pel circ que tenia 360 m. d'ample. La plaça de la Font correspon al circ. Del circ, se'n conserven encara restes importants. Sota les cases dels carrerons de la vora s'amaguen les poderoses voltes, que avui serveixen com a magatzem, sobre les quals estaven les fileres de seients; d'aquests, se'n conserven fragments en dues escales que puguen del carrer de Ferrers a la plaça de la Font. Encara avui hom pot reconèixer un tall de les files de seients en el costat oest del carrer de Trinquet nou, davant la Diputació provincial. També en el circ es va manifestar el vandalisme dels francesos, que varen fer saltar gran part de les voltes. Entre les inscripcions de Tarragona es troben dues lloses sepulcral d'aurigues del circ. Les dues estan escrites en vers. L'una anomena Eutyches, que morí als vint-i-dos anys, no en el gloriós hipòdrom com era el seu desig, sinó de pèrfida malaltia. L'altre lloa un tal Fuscus, elevant-se al final fins a l'expressió redundant:

«Dels teus triomfs parlarà l'Eternitat.»

La Rambla de Sant Carles marca el límit de la ciutat superior, ocupada completament per edificis monumentals. Semblants ciutats altes reservades per a magnífiques construccions públiques, eren també les Acròpolis d'Atenes, i de Pergamon i el Capitoli de la Urbs Roma. La ciutat alta de Tarraco, el mateix que els burgs d'Atenes i de Pergamon, degué tenir accés a la ciutat baixa per mitjà d'una porta monumental. Aquesta deuria cercar-se en el centre del costat oest del circ, en la ratlla del carrer de Sant Agustí. La ciutat alta devia oferir un aspecte magnífic amb les construccions monumentals en tres terrasses, la una sobre l'altra, a sota el circ, al mig el fòrum i el palau, a dalt els dos temples.

Entre la ciutat alta i el port, que aleshores entrava 200 m. més endins de terra que ara, s'estenia la *ciutat nova* romana. Estava limitada a l'est per la ciutat alta, a l'oest pel port, al sud pel mar, mentre la part nord, oberta, era protegida per una muralla que unia el port amb la ciutat alta. Dintre d'aquest recinte la ciutat baixa tenia una superfície de 270×270 m. = 7 h.²,

mentre la ciutat alta sols tenia 5 h.^s Malauradament la ciutat baixa ha estat destruïda per la construcció de la Tarragona nova, sense que hom es prengués tan sols la molèstia d'aixecar un plànol de les restes arquitectòniques trobades arreu, des-cuit que, sofert pels espanyols mateixos, mereix encara més forta censura que la destrucció francesa. Encara avui hom veu arreu, en els talls dels carrers moderns, restes d'edificis romans; especialment es reconeixen grans cases amb pati. Hom deu imaginar-se, almenys la part de la ciutat nova immediata a la ciutat alta, en la qual vivia la gent acomodada, formada per cases semblants, amb peristil, mentre la part de la ciutat immediata al mar, el barri dels pescadors, devia mostrar unes construccions més senzilles, el mateix que avui. Tampoc faltaven construccions monumentals en la ciutat baixa. Al costat mateix del port hi havia el teatre, del qual fa poc s'han descobert restes importants. Els espectadors, des de l'hemicicle format per les fileres de seients, veien el port i el mar, com és corrent en els teatres de les ciutats marítimes. A més, en el port hi havia diversos temples, i es pot assegurar l'existència d'un gran establiment de banys. El port romà estava protegit en certa manera del vent del sud per un moll. El seu complet cegament és l'obra del Francolí, el Tulcis, que antigament desembocava en el port.

A la ciutat nova, al resultar petit l'espai interior per la creixença de la població, s'hi afegiren ravals, primer al llarg de les dues carreteres de les quals una duia cap a Sagunt i l'altra cap a Ilerda (Lleyda), després entre aquestes dues. No sabem fins on s'estengueren aquests ravals. Més enllà encara arriba la zona dels masos i villes; quan més prop de la ciutat, més denses. Però la ciutat pròpiament dita, l'espai edificat sense interrupció, no degué ésser gaire major de 25 h.^s, de les quals 5 corresponien a la ciutat vella, 7 a la nova, i potser 13 als ravals. Respecte al nombre d'habitants, Tarragona, a l'època del seu floriment, en el segle segon de l'Imperi, en les 20 h.^s de la ciutat baixa, ja que la ciutat alta era gairebé deshabitada, degué tenir-ne 30,000, més aviat menys que més; comunament el nombre d'habitants de les ciutats antigues s'exagera fortament, degut a

ocupar una extensa superfície desproporcionada amb jardins i fins terres de cultiu dintre llurs muralles.

Si deixem la ciutat pels voltants, devem mencionar en primer lloc l'amfiteatre, que encara avui es pot reconèixer clarament en una conca mig natural, mig artificial davall el turó de la ciutat, en el costat de mar. S'ha calculat la llargada de l'arena en 93 metres i l'amplada en 71, mesures que es corresponen amb les del conegut amfiteatre de Nimes.

Restes antigues notables es troben en el petit cap que hi ha immediatament a sota el turó de la ciutat, «la punta del miracle». En el costat sud, on entre el cap i la platja hi ha un petit port, es veuen tota mena de canals i forats tallats en el sol de roca i que indubtablement es relacionen amb el port; també es veuen diverses escales i rampes que duen a un moll fet aplanant la roca. Però la resta més notable l'he trobada a l'altre costat. Allí, entre les roques menjades per les ones hi ha un banc els braços del qual estan adornats amb una voluta. Qui es deu haver construït aquest solitari seient? S'ha sentat aquí una Hero, cercant impacient l'amant per l'ample mar? Cap al tard m'era aquest un seient agradós per a llegir Homer o seguir les blanques veles que es dirigien cap al port.

El monument més conegut dels voltants de Tarragona és l'aqüeducte romà, que el poble anomena «pont del diable», perquè sols creu capaç el diable d'aquesta obra atrevida. L'aqüeducte és un fragment de la conducció que prenia l'aigua del riu Gaya, a 25 quilòmetres de la ciutat, i la duia a Tarragona. En presència de les dues fileres d'arcs que porten el canal de conducció, hom recorda vivament el famós aqüeducte de Segòvia, que és, emperò, molt més alt i atrevit, i el Pont du Gard de Nimes. Amb el to daurat de la vella construcció sobre el verd fosc del voltant, el pont del diable ofereix un formós paisatge, especialment a la tarda, quan el sol de posta fa ressaltar el color de la pedra. Quan hom torna cap a Tarragona per dalt, seguint el camí més proper, des del fort Oliva es gaudeix la vista més formosa de la ciutat. El primer pla el forma el cementiri amb foscos xiprers, darrera s'aixeca el turó de la ciutat coronat per la torre de la catedral, al lluny brilla l'admirable mar blava,

animada per les blanques veles de les barques de pesca que retornen a la llar.

Junt a Centcelles, a 6 quilòmetres al nord de Tarragona, es conserven restes d'una villa romana, sobretot dues habitacions rodones corresponents als banys. Una habitació està coberta amb una cúpula adornada amb un mosaic malauradament molt destruït. Les imatges representen paisatges i escenes de cacera i procedeixen del segle IV de J. C.

Antiguitats importants es troben a la carretera que va a Barcelona. En molts llocs encara s'ha conservat l'emperdrat romà. A uns 4 quilòmetres de Tarragona hom troba a l'oest de la carretera una pedrera romana, «El Mòdol»; en el seu centre s'aixeca un pilar de 12 m. d'altura. La vella pedrera està coberta per espessa vegetació; del seu fons ixen prims xirpers com si cerquessin el sol. Caminant més cap al nord, hom es troba aviat davant d'una torre de tres pisos i mostrant en el front dues figures. És una sepultura; el poble l'anomena «Torre dels Escipions», però és del temps de l'Imperi. El monument és tingut per la tomba dels dos Escipions, caiguts a Espanya el 212 a de J. C., a causa de les dues figures i perquè a la inscripció, molt destruïda, apareix el nom de Cornelius. Però les dues figures són representacions del déu frigi Attis, com a geni de la resurrecció. El lloc del monument està ben escollit; des de dalt la vella construcció hom veu fins lluny, mar i terra; des de gran distància el veu el vianant, que va pel vell camí, o el mariner que navega junt a la propera costa. Així desitjava estar el mort, car l'home antic fins en la tomba volia tractar-se amb el món formós. Per això els morts eren enterrats prop dels camins i les inscripcions mortuòries duen un diàleg amb el caminant que passi davant d'elles.

Més relacionat encara amb la carretera, és un monument que hom troba uns quilòmetres més al nord, prop de Torredembarra. Es tracta d'un arc magnífic que cobreix la carretera; la inscripció deia que era aixecat a Licini Sura, amic de l'emperador Trajà i fill de la província Tarraconesa. Així, tot el que venint d'un cantó o de l'altre, travessava l'arc, llegia la inscripció i pensava en l'home cèlebre. Que no ha vist aquest

vell camí! Era ja una via de comerç en temps prehistòrics i la llegenda fa retornar per ella Heracles amb els ramats de Geryoneus. Després va veure els salvatges guerrers d'Aníbal, i les legions romanes, i així ha estat el camí de molts exèrcits, espanyols o estranys, que en variat canvi han anat al llarg de la costa cap al nord o cap al sud.

La significació de Tarragona es funda ans que tot en el seu caràcter com a capital de la província citerior. Era una ciutat purament de govern i administrativa com ho és Madrid. Aquí tenien llur setí, el governador amb el gran aparell de l'administració provincial, l'administració d'un dels set districtes judicials (conventus) en què estava dividida la província, i, finalment, les autoritats municipals. Aquí es reunien cada any en assemblea els representants dels tres cents municipis de la província, per oferir un sacrifici a l'altar d'August i exposar queixes i desigs al governador. Però Tarragona no era cap infecunda ciutat burocràtica, sinó que en el seu ric camp posseïa tot el necessari a la vida : cereals, vi i olives, figues i ametlles i tota mena de llegums. El producte més preciós de planes i muntanyes era el vi, que hom comparava amb els vins italians; encara ara el vi del Priorat és un dels millors vins de la península. Ja aleshores devia ésser el Camp un verd paradís, animat per blanques masies amb llurs torres, amplament esteses entre el mar blau i la serra que el rodeja i limita en ampli semicercle. Tampoc faltava la indústria. Tarragona era un centre de la indústria tèxtil florent a tota la costa oriental; s'hi fabricava tela forta per a velam, però també teixits més fins semblants als de cotó. La indústria tèxtil catalana té, doncs, una història molt vella. Amb la indústria es corresponia el comerç que arribava fins a l'Àfrica. De l'Egipte, Tarragona va rebre el culte d'Isis i el d'Ammon; de Cartago procedia la dea Caelestis; les inscripcions nomenen gent de Leptis, en el Sirte, i de la capital dels Numides, Cirta. També mantenia comerç amb altres països; a Tarragona trobem grecs i un home del llunyà Viminacium, en el Baix Danubi. L'intercanvi més actiu degué naturalment ésser el realitzat amb Itàlia i Gàl·lia meridional. A causa de l'important comerç exterior no poden

haver faltat fondes. D'una fonda o hostel tarragoní procedeix aquesta formosa sentència:

«Si nitidus vivas, eccum domus exornatast,
si sordes patior, sed taedet hospitium»

en català:

«Si vius net, aquí tens casa,
sinó, dec tolerar-ho, però em sap greu».

Del benestar material que regnava a Tarragona, en té hom una idea, si visita les sales del Museu de la plaça de la Font. No hi manquen formosos vasos de bronze i terrissa, essent especialment freqüents els fragments de la ceràmica fina, de color vermell brillant i ornada amb relleus, d'Arezzo, a Itàlia, que era la vaixel·la de luxe a l'època augústea. Un fragment mostra una marca de ceramista grec. Procedents de les parets d'habitacions magnífiques hi ha fragments d'estuc pintat a l'estil pompeïà; entre els sòls de mosaic hi ha un superb quadre central, executat amb pedretes petites i riques de color, que representa una Medusa. La peça més famosa del Museu és un canalobre en forma d'un noi negre, d'execució excellent i realista. També es conserven escultures de marbre, especialment una Venus i un sàtir jove d'estil praxitelià.

Es comprèn fàcilment que essent la capital de la província prop d'Itàlia i de la Gàl·lia meridional, on la cultura grega de Marsella s'uní amb la itàlica, no faltés tampoc a Tarragona la vida espiritual. Així trobem el nom de dos literats grecs en les lloses sepulcrales i aquell jove romà, del qual citarem després l'elogi de Tarraco, es considera feliç de poder ensenyar el jovent de la ciutat. També ens trobem sovint amb inscripcions en vers. Certament, que Tarragona no es podria comparar en glòria literària amb Còrdova, la pàtria dels dos Sèneca i de Lucà, puix que no coneixem cap literat famós tarragoní.

Hom deu imaginar-se Tarragona com una ciutat completament romana; l'element ibèric en les inscripcions és reduït tant com avença en les de l'interior. Amb unes sis centes inscripcions romanes, Tarragona supera a totes les ciutats de la

península en riquesa epigràfica. Hom pot anomenar Mèrida la «Roma espanyola», a causa dels seus molts monuments romans; però culturalment Tarragona té molt més dret a aquest orgullós títol. Tarragona, amb els seus magnífics edificis i la seva admirable situació, degué ésser la ciutat més formosa de la península. A això contribuïa el seu superb clima. Marcial aconsella a un amic que a la tardor, quan el vent del nord es revolqués sobre les estepes de la Meseta, se'n vagi cap a la costa càlida de Tarragona. Encara avui hom sent més fortament el feliç clima de la costa oriental, si hom ve de Castella.

La més formosa lloança de la ciutat i els seus habitants l'ha cantada un jove romà que, després de moltes aventures, trobà a Tarragona el cercat lloc de repòs.* Diu : «Doncs mireu, la ciutat m'ha encisat amb la seva hospitalitat; em sembla, fins per al que hagi viatjat molt, el més agradable de tots els llocs propis per al descans. Els seus habitants són honorats, ordenats, amables; no s'abracen de seguit al coll dels estranys, sinó que primer els proven, però aleshores els acullen hospitalàriament. El clima és admirablement dolç i l'any com una primavera contínua. El camp és fecund, especialment el terreny muntuós, puix el seu vi es compara amb l'italià.»

Amb aquesta lloança de Tarragona, que encara avui és justa, tant per la ciutat com pels habitants, sigui finida aquesta descripció de la Tarraco antiga. El seu autor prega als déus eternals que també a ell li sia donada Tarragona com a lloc de repòs de la vellesa, i ja ara desitja el seu sol, la seva quietud i una petita casa blanca en aquella costa encisadora.

A. SCHULTEN

Trad. de Ll. Pericot

* Florus, *Vergilius orator et poeta*; edició de Florus de Rossbach, Teubner 1896.

LES FESTES DE LA POESIA

Dames i cavallers : És avui, amb aquesta solemnitat, que, per primera vegada, parlo en públic presidint uns Jocs Florals. I us he de confessar que hauria renunciat volentorosament a tal honor si no hagués estat que se'm va invitar a venir a Castelltersol. Això no ho podia pas refusar; perquè el nom d'aquesta vila se'm lliga estretament amb records íntims de família, i perquè aquí s'han escolat dies feliços de ma infantesa. Demés, bé em calia fer una excepció, pensant que En Prat de la Riba aquí va néixer i hi va morir. I després d'aquella seva mort exemplar i plàcida tot bon català ve a Castelltersol com peregrí patriota a retre homenatge de recordança pia a la memòria veneranda del gran Patriarca de la Catalunya moderna.

Ens hem aplegat aquí, en aquesta festa, ja ho sabeu, per honorar la poesia catalana i amb ella la nostra llengua. Un dels més bells passatges del Purgatori de *La Divina Comèdia* és aquell en què l'ombra d'Estaci s'apareix a Virgili i al Dant. Estaci responent als precés del cantor de l'Eneida, es dóna a conèixer, parlant de quan era vivent a la terra,

«col nome che più dura e più onora»
(*Purg.*, XXI, 85)

o, dient-ho amb la versió quatrecentista de N'Andreu Febrer:

«ab lo nom que's pus durable e pus honrats»

és a dir, amb el nom de poeta. I els comentaristes del diví poema, en arribar a aquest vers, addueixen — tantes se'n podrien re-

* Discurs presidencial llegit als Jocs Florals celebrats el mes d'agost últim a Castelltersol

petir! — les següents paraules igualment en elogi dels poetes tretes de la Farsalia de Lucà (IX, 980 i 981):

«O magna i sagrada obra dels poetes! Tu salves de l'oblit totes les coses i per tu esdeven immortals els pobles!»

Veu's aquí amb aquests dos textos posades de relleu la importància i la missió del poeta.

És cosa sabuda que els orígens dels pobles van aparellats íntimament amb la poesia. Veieu sinó, entre les nacions modernes, per no recular a temps primitius, com la francesa i la castellana ofereixen, tot just constituïdes, mostres de poesia èpica, d'una gran valor nacional, d'un fort sentit històric. Quant a Catalunya, el seu veïnatge amb la França i l'haver constituït una sola nacionalitat amb terres d'enllà de les Alberes, pot explicar el fet de què sols tinguem vagues al·lusions a poesies primerenques en idioma vulgar, la nostra llengua havent estat ofuscada aleshores per la resplendor i el predicament de la seva germana — germana bessona i per tant quasi no se'n podia dir estrangera — la provençal. No ens manquen, així i tot, restes de poesia èpica en llatí a Ripoll, com en els epitafis dels Comtes i en el cant funerari dedicat a la memòria de Ramon Borrell.

Però la transcendència que per a la vida dels pobles té la poesia l'hem palpada en els nostres temps quan Catalunya, que era morta literàriament i política, ha renascut com altra au fènix. Escolteu això que és llegeix en un d'aquells llibres ingenus i fantàstics de l'Edat mitjana que es diuen Bestiaris : El fènix, després d'haver prou viscut, sentint-se aprop de la mort prepara un muntitjol, i hi cala foc, i en veure'l ben encès s'hi llença. Quan el foc l'ha consumit, en aquell dia, surt de les cendres un petit verm. L'endemà el verm ja és crescut i esdevé un pollet. Al tercer dia torna a ésser el fènix. D'aquest rechte del bestiari de Brunet Llatí, podem deduir, com feien els moralistes i els predicadors, una moralitat, la qual és aplicable a la nostra pàtria. Catalunya, que era arribada al cim de la seva glòria com poble medieval, i començava de rebre la influència de les idees del Renaixement innovador, es detura de sobte per tal com noves corrents mundials, causes diverses, foren desfavorables a la seva

transformació en poble modern. I — cas insòlit en la història de les lletres — Catalunya es va estimar més emmudir que no pas augmentar el cabal literari del poble veí que assolia l'hegemonia en la península centralitzada; alhora que la llengua catalana es fraccionava interiorment i descendia a la categoria d'idioma *provincial*, la nostra literatura desapareixia ràpidament amb una mort com la del fènix. Però a l'igual que aquest ocell, renaixen aquelles en el segle passat, i són en els inicis, en el primer dia de la nova vida, semblants a un verm, és a dir, amb aspiracions modestes, nodrint-se amb els fruits de la terra i confonent-se amb ella : la llengua no té gairebé sinó un valor folklòrica, i la literatura, com correspon als pobles infants, canta amb preferència gestes històriques de guisa anecdòtica i és sentimental i de caient popular. Després ve que aquest verm, el qual «odora més que rosa ni cap flor», com llegim en altres bestiaris, va creixent i sofreix com una metamòrfosi. I sabeu a què es deu el miracle? Als Jocs Florals restaurats a Barcelona. O poder ocult i fecund del nacionalisme, latent i tot encara en aquelles dècades! Uns certàmens que en altra època històrica foren senyal de decadència per a la literatura dels trovadors, de la qual acceleren la posta i desaparició, a Catalunya produeixen efectes contraris. La llur instauració a casa nostra en temps del rei Joan va ésser causa, si voleu sols ocasional, com digué En Menéndez Pelayo, de la creació d'una nova escola poètica d'una certa volada però de vida efímera malgrat la nova saba aportada per les lletres italianes, de benèfica influència. Els Jocs Florals, restaurats l'any 1859, han estat per a la Catalunya contemporània motiu de resultats literaris i àdhuc polítics no sospitats per llurs fundadors. Val a dir que això es deu en bona part, com remarcava el mateix Menéndez Pelayo, a la intervenció afortunada del pros Milà, el qual — ell tan modest en totes les seves idees, contrari a tot ço que li semblava tenir regust d'exaltació catalanista — imposà l'ús de la llengua catalana amb exclusió absoluta de l'oficial de l'Estat espanyol. No sembla sinó, que el gran vident hagués presentit els efectes perillosos del bilingüisme, funest i vitand.

I entrem en el segon dia del fènix renaixut, tenint una figura

com la d'En Verdaguer, renovador de l'idioma, monjoia enlairada en la història de les nostres lletres. I aquest dia es clou en arribar l'excels poeta Maragall, elogiador de la poesia, la vida del qual és dolç exemple per a vosaltres que n'haveu respirat el mateix aire.

Amables oients : ara ens trobem en la tercera jornada. L'ocell en què s'era transformat el verm del primer dia és novament fènix perquè els Jocs Florals han seguit complint la missió llur.

Totes les coses del món, però, assolida la fi perquè foren creades, desapareixen. Doncs, arribarà un dia — qui sap si ja ens hi trobem — que la festa de la «gaia ciència» l'haurem de considerar innecessària, a ciutat, i això no pas per un sentiment migrat *d'avara povertà* com la d'aquells consellers barcelonins del XIV.^{en} segle que hi regatejaren els cabals públics, sinó per raons més avinents. Qui no veu el camí que hem fet? Pensem com són llunyans, grat sia a Déu, aquells temps quan el primer diumenge de maig era gairebé l'única diada de l'any en què el verb català era honorat per tothom públicament. Aquells esclats patriòtics que l'acompanyaren, avui es repeteixen ja a totes hores i per tot arreu. Tenim, ara, consciència plena (i els fets ho demostren a bastament) de parlar una llengua apta per a expressar-nos en tots els ordres de l'activitat humana. Tenim un estol de poetes (d'escriptors en general) de tendències múltiples i escoles diverses tant a no poder-se sentir tots ells representats en els Jocs Florals de Barcelona i de manera que no sempre és menester el títol ufanós de «mestre en gaia ciència» per a consagrar un nom en les lletres catalanes. I res no demostra tant que ens trobem en època de plenitud i sobreiximent com l'actual poesia lírica catalana de valors noves i d'inquietuds varies, que ha succeït, seguint una llei històrica de tots temps, aquella poesia de caient èpic dels inicis. Tot fa creure que més avençarem i més els Jocs de Barcelona, dispensadors de títols oficials, es reduiran al caràcter de vetllades literàries particulars, deixant d'ésser el certamen nacional de totes les terres catalanes.

Pot semblar una paradoxa, després del que us acabo d'exposar llealment, que jo parli de des d'una presidència com és aquesta. No; és que en tractar-se d'una festa com la que estem celebrant l'aspecte és tot un altre. Fora ciutat els Jocs Florals, els con-

cursos literaris, tenen una missió ben diferent i molt enlairada. I perquè ho han comprès així els organitzadors dels actuals, Castelltersol els instaura avui, i en comença la sèrie amb bons averanys. Haveu invitat els poetes per tal d'adjuntar la vostra veu a totes les veus de la pàtria abrandada de des dels Pireneus fins a la mar, arreu de muntanya i de la terra baixa, que aixequen un himne amorós a la llengua, punt central del nacionalisme. Solemnitats com la d'avui són una protesta contra la imposició d'un verb que no és el nostre; són una defensa contra aquell bilingüisme malsà que nosaltres, nacionalistes, amb més obligació que En Milà, havem de repèllir. Són també un contrapès de festes exòtiques mal anomenades nacionals que encara per dissort s'introdueixen — bé que esporàdicament — en terres catalanes, imitant exemples perniciosos del cosmopolitisme barcelonès.

Bell auguri el dels primers Jocs Florals d'aquesta vila, terra de varons claríssims, rica de catalanitat. Tu, plena de l'esperit del Mestre i senyor de tots, et prepares com la pàtria tota per a una major naixença!

EL FEUDALISME

I ELS ORÍGENS DE LA NACIONALITAT CATALANA*

El quadre polític i social de l'Edat mitjana és el quadre feudal. Dintre d'ell han estat formades les nacionalitats medievals, les quals han sobreviscut gairebé totes, fins les no consignades en els mapes oficials. Catalunya és una de les nacionalitats de formació feudal. Anem, doncs, a estudiar la manera de formació del Feudalisme i de la Nacionalitat catalana.

I. TEORIA GENERAL DEL FEUDALISME I DE LES NACIONALITATS DE L'EDAT MITJANA. — És com a feudal que l'Edat mitjana es diferencia, d'una banda, de l'Antiguitat, i, d'altra banda, de l'Edat moderna. El règim feudal és a l'ensems un estat social i un règim polític. La *propietat*, institució social per excel·lència, i el *poder*, institució política per excel·lència, es presenten en el règim feudal d'una manera diferent que en altres règims; essent a remarcar que l'Antiguitat i l'Edat moderna tenen en aquestes dues coses concepcions molt aproximades. Avui, com en el Dret romà, la noció de propietat és la base de les relacions jurídiques; cada terra, cada cosa, té el seu propietari: la plena propietat és el cas normal. En Dret feudal, al revés: sobre una terra s'hi superposen generalment diversos

* Resum, redactat per En Ferran Valls i Taberner, de les lliçons donades per Mr. J. Calmette, Professor de la Història de l'Edat mitjana a la Universitat de Tolosa, a l'Institut d'Estudis Catalans, els dies 7, 9, 11, 13, 15 i 17 de desembre últim, les quals versaren sobre els següents temes: I. Teoria general del Feudalisme i de les Nacionalitats medievals. — II. El període romano-bàrbar i l'evolució social. — III. El règim carolingi i l'evolució política. — IV. Bernat de Septimània, comte de Barcelona, i la crisi del seu temps. — V. Carles el Calb i els problemes meridionals. — VI. Formació d'una Catalunya. — Conclusions.

drets; i de tal mena, que la noció de propietat perd el seu sentit. Els feudistes no conserven de l'antic dret del propietari sinó un *jus eminens*, el qual oposen al *jus utile*. La propietat a l'antiga (l'*alou*), conservada per atzar, apareix dintre l'Edat mitjana com una singularitat.

Entre els romans, com entre els moderns, la idea de l'Estat era una idea fonamental, independent de la forma pràctica de govern. El govern no era més que la manera de realització de la idea d'Estat; aquest era cosa pública, *res publica*. El Dret modern reproduceix la idea de l'Estat, tal com la concebia l'Imperi romà: idea d'un Estat sobirà, detentador exclusiu de tot poder polític, el qual exerceix mitjançant una jerarquia de funcionaris. Feudalment ja no hi ha més ni Estat ni funcionaris. El funcionari d'altre temps s'ha apropiat a títol personal les atribucions que abans exercia com a mandatari del príncep. I, acomplint-se aquesta apropiació més o menys en tots els graus, resulta d'aquí una *jerarquia de poders*, la qual, des del punt de mira polític, correspon exactament a la jerarquia de drets territorials que paral·lelament substitueix a la propietat.

Podria dir-se, doncs, que el règim feudal vingué, des del punt de vista social, d'un desmembrament de la propietat, i, des del punt de vista polític, d'un desmembrament de la sobirania.

Per diferent que sigui del règim que l'ha precedit, el règim feudal en prové directament. El Feudalisme pertany a la categoria dels fets naturals de la història: la seva formació va ser insensible, naixent d'un procés lent. Els bàrbars, en general, varen ser factors d'aquesta evolució. L'aportació bàrbara, espargida per la invasió sobre el territori imperial, vingué a influir reactivament sobre la civilització romana occidental, modificant-ne la condició intrínseca i l'orientació. Així, en el punt de partença del Feudalisme, hi ha una confluència d'elements, la topada de dues societats: imperial i bàrbara. D'aquí resulta que, en tractar de fer una teoria explicativa del Feudalisme, fins i tot als ulls d'un observador atent, pot semblar que per al problema dels orígens feudals cal anar a cercar el punt de partença, romà o germànic, de cada una de les institucions feudals. Però

sorgeix tot seguit una dificultat : tal institució medieval sembla tenir alhora arrels en el món romà i en el món bàrbar. ¿Què farà, llavors, l'historiador? Pendrà una o altra actitud, segons pertanyi a l'Escola *romanista* o a la *germanista*, donant major importància a una o altra de les dues fonts, romana o bàrbara. En les obres d'una i altra de les dues escoles rivals hi ha molt de bo a aprofitar i certa part de dolent a rebutjar. Però, en realitat, el problema està en un pla diferent d'aquell en què el veuen els romanistes i els germanistes. Certament, en història, és interessant conèixer els antecedents; però això no és més que un element : cal saber, a més a més, per què es va desenrotllar tal embrió.

En el cas del Feudalisme, els antecedents romans o bàrbars no han estat més que matèria i forma. Si aquests antecedents esdevingueren feudals, va ser per virtut d'una evolució interna, el secret de la qual no cal cercar-lo ni a Roma ni a la Germània. La formació del Feudalisme és el resultat de forces anàlogues a les forces geològiques de la Natura. ¿Quines són essencialment aquestes forces creadores del món feudal? Substancialment són dues : l'una resideix en la potencialitat d'una *acció econòmica* influïnt sobre la propietat; l'altra resideix en la potencialitat d'un *principi polític* rival del de l'Estat : el principi de la recomanació personal.

En el moment en què s'elaborava el Feudalisme social, estava dominant un problema econòmic : el del treball agrícola. La terra era la principal riquesa, i el règim de la terra era el de la gran propietat. Avui, el gran propietari, davant del mateix problema, ho resol llogant braços, és a dir, aplicant a la terra aquest sistema característic de la nostra societat : el salariat. L'Antiguitat havia tingut per a aquest problema una solució diferent : la solució antiga fou el conreu servil, tan ben descrit per Cató. L'esclavitud havia estat, doncs, en l'Antiguitat, la solució del problema social del treball agrícola. Però l'esclavitud era ja una institució decadent, que havia estat minada per una evolució intel·lectual i moral. L'Antiguitat mateixa s'havia adonat del seu capvespre, i, sense abandonar l'esclavitud agrícola, havia sentit la necessitat de juxtaposar-hi altres maneres de

conreu, les quals, durant el Baix Imperi, anaren essent cada cop més esteses : el món imperial havia ja posat en pràctica el règim dels *contractes* destinats a resoldre correntment el problema del treball agrícola. El tipus d'aquests contractes — el *precarium* — havia d'anar a parar a la llarga al *censal* de l'Edat mitjana, el qual, de tal manera treu a la propietat, primitiva tota virtut concreta, que, quan bastants segles després, alguns juristes (feudistes) es posen a codificar el nou estat del Dret, s'ha volatilitzat ja l'antic dret de propietat, tan sòlid i tan absolut en altre temps, reduint-se a aquest *jus eminens* imponderable abans esmentat. El secret de la gènesi social del Feudalisme rau en les circumstàncies socials i econòmiques que, en mig de l'ambient romano-bàrbar, varen precipitar l'acció dels contractes, per efecte dels quals la propietat va trobar-se descomposta en la superposició de drets reals, que, socialment, caracteritza l'època feudal.

El principi de la recomanació personal es remunta a molt antic, pertanyent al patrimoni comú de les races àries; d'allí prové el *mundium* germànic, la *clientela* cèltica i la romana. En una societat, el desenrotllament de l'adhesió personal, de l'*obsequium* o deure envers el patró, és només que en detriment de la idea d'Estat. Precisament al costat d'una evolució dels contractes, contradint la propietat antiga, una evolució contrària a l'Estat (estenen en grans proporcions l'adhesió personal) va amplificar-se en el si d'aquesta societat, que tendeix a esdevenir la societat feudal.

Així, de la mateixa manera que el censal i els seus anàlegs determinen el desmembrament de la propietat, característic del Feudalisme social, igualment el vassallatge arriba a operar el desmembrament de la sobirania que, per la ruïna de la idea d'Estat, caracteritza el Feudalisme polític.

¿Quines relacions mantenen amb el Feudalisme, concebut així, les nacionalitats de l'Edat mitjana? Cal remarcar, prèviament, que el Feudalisme, bo i essent un quant a la seva raó d'ésser, segons la teoria general suara exposada, però pràcticament en les modalitats de realitzacions presenta diferenciacions regionals; precisament és la varietat una de les caracterís-

tiques més paleses de l'època feudal. El costum, que va ser una de les forces vitals d'Edat mitjana, és l'expressió per excel·lència de les variants locals i regionals de la gran evolució. De fet, les *Consuetudines* seran una de les manifestacions més esclatants de la Catalunya medieval.

D'altra banda, les nacionalitats de l'Edat mitjana no són pas solament entitats jurídiques, sinó que són també entitats vivents. Invasions i immigracions han tingut una influència cabdal. La invasió determina l'etnografia social i política, on es destrien i prenen llur embranzida els principis generadors del Feudalisme; a l'ensem, l'aportació de nous elements ètnics modifica de tal manera l'estatut antic, que, per diferenciacions noves, es prepara l'eclosió de noves nacionalitats. Però la vocació històrica de cada nacionalitat segueix, a través dels segles, dependent de les seves condicions originàries.

L'època carolíngia va veure fluxos i refluxos ètnics del major interès. El món carolingi, en gestació del Feudalisme, va ser, per al sistema polític ulterior, com la nebulosa, de la qual a poc a poc anaren desprenent-se les nacionalitats medievals. Van formar-se nuclis a l'entorn de cada un dels quals la respectiva nacionalitat va començar a gravitar (com, p. ex., Catalunya a l'entorn de Barcelona). Les nacionalitats varen tenir, doncs, una formació natural, i això explica la vitalitat d'aitals nacions. Avui mateix veiem la plena resurrecció d'algunes (com Polònia i Bohèmia, p. ex.) que hom creia haver destruït.

II. EL PERÍODE ROMANO-BÀRBAR I L'EVOLUCIÓ SOCIAL. —

En el moment de la invasió dels bàrbars en el territori romà, la nota característica a Occident era la preponderància de la riquesa territorial i la distribució d'aquesta riquesa en la forma de gran propietat, ço és, la *villa*. En aquesta el règim del treball agrícola ja no era exclusivament el conreu servil: s'havia també desenrotllat el *colonat* i s'anaven generalitzant determinats contractes, com l'*emfiteusis* i el *precarium*. Però l'entrada dels bàrbars, respecte a les condicions del règim de la terra, conseqüències molt greus per a l'esdevenidor.

S'ha discutit molt, des del punt de vista jurídic, respecte a

la partició de terres feta en establir-se els bàrbars en el territori imperial, i que ha estat anomenada l'hospitalitat (*hospitalitas*); però no s'han posat prou en clar les repercussions socials d'aital operació. Sabem, pels textos legals visigòtics i borgonyons, que l'establiment dels bàrbars anava acompanyat d'una partició entre els nous i els antics habitants; partició no solament de les terres, sinó també dels animals i dels esclaus. Que els antics habitants es prestessin a semblant partició, s'explica perquè el sistema de la gran propietat feia que la partició no resultés tan onerosa, i perquè la cessió parcial de la finca tenia la contrapartida d'una protecció general de la comarca i particular de la villa. D'altra banda, no existia antipatia entre romans i bàrbars.

El *quantum* de la partició derivada de l'hospitalitat bàrbara deuria haver estat variable, segons els temps i els indrets. És cosa admesa que els visigòds obtenien en un país la meitat dels boscos i els dos terços de les terres de conreu. Cal, però, interpretar bé aquesta regla proporcional: no s'ha d'entendre que cada propietat va ser partida d'aquesta manera, sinó que fou el conjunt de les terres de la regió ocupada, el que va ser objecte de la partició. I, tenint en compte que a totes les regions de l'Imperi hi havia bon nombre de terres fiscals, aquestes degueren ser en llür major part lliurades als bàrbars, és a dir, als capitostos, els quals s'arranjaven amb llurs homes. Així resulta molt disminuït el sacrifici de les grans propietats privades. En aquestes la terra cedida fou dividida en petits lots (*agri*) distribuïts als conreadors bàrbars. El gran propietari continuava, doncs, essent el principal propietari del seu lloc.

Aquelles parcelles donades als bàrbars varen ser sovint insuficients, sobretot quan a la generació següent es produïren les divisions hereditàries. Els fills (nombrosos generalment) del bàrbar hospitalitzat, no podent viure de la parcel·la de llür pare, varen fer-se treballadors agrícoles; i per a això hagueren de ficar-se dins l'engranatge d'aquells contractes esmentats més amunt, dels quals el tipus característic és la precària, prototipus del censal. El bàrbar farà el següent: retornarà la seva parcel·la insuficient al gran propietari, del qual la tornarà a rebre augmen-

tada amb ço que pugui conrear, i tot plegat a títol precari. I això mateix passa no solament amb el fill del bàrbar, sinó també amb l'antic petit propietari, és a dir, amb tot aquell a qui (per causa de les divisions d'herències o per les calamitats dels temps) no basta, per a viure, el treball de la terra pròpia. D'altra banda, aquesta mateixa operació obeïa també sovint a mòbils piadosos (fent-la en favor d'una església, *pro remedio anime* o per assegurar-se la protecció d'un sant) o al sentiment d'inseguretats (obtenint el patrocini d'una església o d'un gran personatge local).

En front dels contractes d'aquesta mena, que porten cap al censal, és precís situar-hi el tipus de benefici, destinat a anar a parar al feu. En el fons, l'origen d'un i altre és idèntic: és la remuneració mitjançant usdefruit territorial, aplicat no ja al treball agrícola, sinó a la funció pública o a l'adhesió personal.

En comptes del sistema modern del salariat, tant per a les funcions públiques com per a tota mena de treball, l'Edat mitjana aplicava el sistema de l'usdefruit de la terra, essent aquesta, llavors, l'element essencial de la riquesa. Això explica el gran èxit del *beneficium* en el món romano-bàrbar: èxit que s'explica també per la combinació del benefici amb el principi de la recomanació personal.

En la Germània, el *princeps* del temps de Tàcit no sols alimentava el company addicte a ell, sinó que li donava també el cavall de guerra i la núvia. En l'Estat bàrbar, el cabdill (i en primer terme el rei) dóna, al guerrer que li presta jurament d'adhesió personal, la *framea* (arma) i l'aprofitament d'una terra fiscal. La transformació tàctica sobrevinguda en el segle VIII a conseqüència de la invasió aràbiga, va contribuir a accentuar aquella evolució, segons ha demostrat Brunner. Fins llavors la força essencial dels bàrbars era la infanteria; des de Carles Martell, reorganitzador de l'exèrcit franc, i durant els regnats de Pepí i de Carlemany, va anar augmentant constantment la cavalleria franca. Ara bé: entre els bàrbars, l'equipament anava a càrrec del soldat; però un cavaller necessita el seu cavall i un equipament més costós que el soldat de peu. Els carolingis resolgueren aquest problema concedint a llurs fidels beneficis sobre

terres fiscals, a canvi del servei militar a cavall. Aquest benefici del cavaller carolingi és el punt de partença del feu, i, a l'ensem, ho és de la cavalleria i de la noblesa de l'Edat mitjana.

La conquesta carolíngia (sobretot al Migdia) posa terres extenses a la disposició de la dinastia regnant. Aquestes terres són concedides en *benefici* (sobretot dintre les condicions militars precisades per Brunner) o com a *immunitat* (principalment a les ordres monàstiques i per a fins de conreu). En els diplomes d'immunitat, el rei eximeix la terra immunitzada de tot impost i obligació, i especifica que els funcionaris públics no hi podran entrar ni podran exercir-hi cap jurisdicció. El tipus de la terra d'immunitat és la terra fiscal. En temps de Carlemany les villas imperials eren administrades per intendents que depenen de la *camera* del palau, sostrets completament a l'autoritat dels comtes locals. El rei, en donar una terra fiscal, una d'aquestes villas, la donava tal qual. Després el privilegi d'immunitat va ser estès a terres que no havien estat mai fiscals, i l'excepció s'anà desenrotllant.

Així, noves formes de possessió de la terra van creant-se dintre la societat romano-bàrbara, transformant profundament l'antic règim territorial. El senyal més palès d'aquesta transformació és la superposició de diversos drets sobre una mateixa terra. El propietari primitiu d'una terra fiscal és el rei; aquest la cedeix en benefici a un fidel a canvi del servei militar a cavall; aquest cavaller, no creant ell mateix la terra, la cedeix a possessors que la treballen. Així una mateixa terra presenta, respecte a aquestes tres persones, aspectes jurídics i socials diferents. Cada villa romana va passar una descomposició anàloga o comparable.

Fins aquí hem parlat sols dels béns individuals; però, en el sistema de l'Edat mitjana, els béns comunals varen jugar-hi també un paper important. La villa romano-bàrbara s'havia descompost en dues parts: 1.ª, els lots concedits als conreadors; 2.ª, el patrimoni reservat del propietari, amb la casa d'habitació d'aquest i ses dependències, comprenent també els boscos i els pasturatges, anomenats comunals (*communia*) en els documents. ¿Quina era exactament la situació jurídica d'aquests

comunals? Incontestablement pertanyien al propietari de la villa, és a dir, al senyor; però tots els possessors que conreen el patrimoni tenen sobre els comunals el dret d'aprofitament pro indivís, del qual a poc a poc en derivarà una veritable possessió col·lectiva, fins al punt d'arribar-se a formar una administració rural dels comunals. I això ens porta a tractar del pas de la villa romano-bàrbara al tipus del poblat.

És també a l'època carolíngia quan es produeix aquest canvi, per causa, sobretot, de les invasions (especialment sarraïnes i normandes) dels segles IX i X; terribles incursions de pillatge i devastació que provoquen el canvi de la casa plaent del senyor de la villa en un castell (*castrum, castellum, munitio*), tendint arquitecturalment (a mesura que s'accentua l'evolució social) cap al tipus de la fortalesa, que servirà no sols contra els pirates, sinó també contra el rival veí i contra els vassalls indòcils. Així com l'antiga residència rural pren la forma de castell, el propietari pren la forma de senyor.

Altra conseqüència de les turbulències carolíngies afecta els possessors conreadors i llurs cabanes, les quals abans eren disperses, situada cada qual al centre del respectiu lot de terra. Davant dels perills, els pagesos prenen el partit de garantir-se mutualment, reunint llurs cases en un poblat. Aquest és aixecat sovint a l'entorn o al costat del castell (igual que l'església), per a tenir la seva protecció. La localitat derivada d'aquesta aglomeració porta molt sovint un nom de sant.

Generalment, en el poblat es reuneixen solament els homes d'un mateix patrimoni; però de vegades s'hi agrupen els de dos o més, per a major seguretat, formant llavors un poblat més important. Tot això té una gran importància social: aquesta cohabitació i l'aprofitament indivís dels comunals varen engendrar amb el temps la solidaritat dels pagesos, la qual no solament es va traduir en un embrió d'administració comunal rural, sinó que també va contribuir molt a l'ascensió de la classe pagesa.

No cal dir més per a caracteritzar l'evolució social del període romano-bàrbar, època d'incubació, de fermentació interior, durant la qual, per efecte de les condicions econòmiques i socials, va elaborant-se el règim feudal.

III. EL RÈGIM CAROLINGI I L'EVOLUCIÓ POLÍTICA. — L'esforç carolingi, en el seu punt de partida, va ser un esforç intens cap a la centralització, cap a la realització de la idea d'Estat, en oposició al fraccionament bàrbar. Aquesta tendència, intensificada pel gran geni de Carlemany, va ser tan forta que va donar per resultat una restauració, a Occident, de la fórmula imperial. Aqueixa idea imperial, perpetuada en l'esfera ideal pels escriptors i per l'Església, reneix en l'alba del segle IX. És això un dels escassos retorns endarrera de la història. Sembla que l'antiga unitat romana, l'antiga autoritat de la *res publica*, van a ser res-
 tablertes. Però, després de Carlemany, certes causes de dissolució, desapercebudes del fundador de l'Imperi, van fent llur obra : l'imperi carolingi es trenca en diversos reialmes, i l'esmicolament feudal va a cobrir el mapa polític de minúscules senyories.

El règim carolingi, durant el seu apogeu, és un règim d'Estat. En l'organització de l'Estat carolingi tot va cap al reforçament de la sobirania. Aquest règim carolingi té els seus orgues vitals destrament reglats; i, atenent sols al joc del mecanisme, tot semblaria satisfactori i durable. L'Estat franc, com a Estat, està fundat sobre la fidelitat (*fidelitas*), que és la relació entre el súbdit i el sobirà, de la qual podríem dir-ne el conjunt dels deures cívics. Aquests són de tres ordres : servei militar, pagament dels impostos i obediència al *ban*, que era l'expressió de l'autoritat pública. El *palau*, o govern central, governava per la intermediació dels *comtes*, controlats, de tant en tant, pels *missi dominici*. Tot un sistema d'assemblees (*placita*) assegura, en forma consultiva dels potentats i dels notables, una participació dels administrats en l'administració.

Aquest sistema respon a un tipus polític de per si molt capaç de viure o d'evolucionar. Fixem-nos en el cas dels ducs o marquesos. (Aquests dos títols, *duces*, *markiones*, són a la primum sinònims; més tard la jerarquia feudal va crear dos graus desiguals : ducat i marquesat.) La circumscripció en la qual és exercida l'autoritat d'un *dux* o *markio*, s'anomena ducat o marca. L'Imperi no està pas tot ell dividit en marques o ducats; però, en certs indrets de major interès militar, i sobretot a les fronteres, diversos comtats estan agrupats en un coman-

dament militar, i els contingents d'aquest comandament formen un únic cos d'exèrcit, del qual n'és el cap un dels comtes d'aquest agrupament. Aquest comte, a més a més de comte, és marquès o duc, ço és, guardià i cap militar de la marca, comandant del cos d'exèrcit de la circumscripció. El marquès és comte d'un o, a vegades, de diversos comtats, actuant en ell, o en ells, com a tal, i tenint sobre els altres comtes, com a marquès, atribucions militars, però no civils. La institució de les marques no debilita, doncs, la institució comtal. El comte carolingi nomena ell mateix els seus subordinats, vicaris i vescomtes especialment, els quals són talment delegats del comte com aquest ho és del Palau.

La revocabilitat de les funcions comtals és sensible encara durant tot el segle IX. La idea d'Estat persisteix, doncs, en temps dels carolingis, car la dependència del comte funcionari dona la tònica de la salut del règim. I, no obstant, en aquesta època, el règim estava ja minat sordament pel gran dissolvent polític de la recomanació personal.

L'adhesió personal va realitzar en el terreny polític la mateixa comesa d'agent transformador que en el terreny social desenrotllaren els contractes i les combinacions sobre béns territorials. L'adhesió personal contradiu l'Estat; aquest és a base de sobirania col·lectiva, i, en canvi, l'adhesió personal fa d'un individu l'home d'un altre individu, creant, entre ells dos, relacions no subordinades a la col·lectivitat. L'adhesió personal, provinent del *comitatus* bàrbar, o bé de la milícia domèstica del Baix Imperi, havia vingut a parar, a través de la *trustis* merovingia o del buccellariat visigòtic, al vassallatge carolingi. Sota aquesta forma evolucionada, combinada o no amb el benefici territorial, comportava un estret compromís per jurament, i l'antic mot *obsequium* expressava, en son resum cabalístic, el conjunt dels deures rigorosos del *vassallus* respecte del *senior*. ¿Què era el que comprenia exactament aquest mot *obsequium*, repetit pels textos? És difícil precisar-ho. Altre mot, per nosaltres encara més fosc, és el *mithium*, que apareix en nombrosos textos per a designar un dret inherent a la qualitat de *senior* o *dominus* i correlativa de l'*obsequium*. Aquest mot apareix ja a la Llei sàlica, en la qual sembla que hi té el sentit del *dominium* llatí,

o sia patronat; després, el mateix mot, sembla que es precisa, expressant el dret que pertany al *senior* sobre el *vassus* en ço que concerneix a la justícia. De bon antuvi el *milthium* confereix al senyor la responsabilitat pels seus vassalls, als quals representa en qüestions de justícia i els fa comparèixer; però, d'altra banda, el senyor és el jutge oficiós dels seus vassalls en els litigis que hi pugui haver entre ells, i aquest dret, de fet, va anar-se estenent més i més fins a arribar a una veritable jurisdicció.

Al costat de les conseqüències del vassallatge en ordre a la justícia, cal situar-hi les conseqüències d'aquest mateix vassallatge en matèria militar. En principi, tot fidel deu el servei militar. De fet, com que el soldat ha d'equipar-se i ha d'alimentar-se, no pot ésser tothom mobilitzat a la vegada. Demés, per raó de les distàncies, són les mobilitzacions regionals les que millor responen a les necessitats de les diverses guerres menades en diferents fronteres. El servei militar carolingi, pròpiament, és un impost proporcional sobre la renda. La fortuna mobiliària concorre amb la riquesa immobiliària per a l'establiment d'aquest impost; però, essent la terra la riquesa essencial, pràcticament és a sobre d'ella que reposa el servei militar. Per a l'apreciació de la càrrega militar, els capitulars aprecien la renda produïda pel *mansus*: el mas és la unitat de terra que correspon a una família de conreadors. Per a cada expedició es fixa el nombre de masos corresponent a un home. Si, per exemple, el nombre fixat és quatre, tot home que posseïxi quatre masos ha de partir a ses costes; tot posseïdor de més de quatre masos se n'emportarà tants homes com vegades té quatre masos, i els posseïdors de menys de quatre masos s'associaran per enviar un home per quatre masos, i així successivament. Els homes del comtat marxen sota la direcció del comte, però tot vassall va amb el seu senyor i sota la seva direcció; d'altra banda, cada immunitista, essent independent del comte, constitueix així mateix, per al contingent de les seves terres, una companyia especial.

Així, per a aquests dos serveis essencials d'un Estat: la justícia i la guerra, resulta que la recomanació personal disgrega la sobirania, introduint el poder individual. Que l'home

addicte tingués, respecte a son patró, deures més directes i més estrets que no pas el súbdit envers l'Estat, resultava una cosa greu. Carlemany se'n va donar compte, i després de la seva ascensió a l'Imperi va demanar als seus súbdits, en 802, un nou jurament pel qual aquests prometien ésser per a l'emperador i els seus fills ço que un home és per a son patró (*Sicut per directum debet esse homo domino suo*). Però això no va tenir cap efecte pràctic. Pot ésser considerada com una temptativa en sentit invers la de Lluís el Piadós en 817. Segons l'*Ordinació* que llavors promulgà regulant la seva successió, el fill gran Lotari hauria de ser emperador i era immediatament associat al govern patern; els altres dos fills, Pepí i Lluís, i llur cosí Bernat d'Itàlia, haurien de ser reis (*reges*), però havent de dar compte de llurs finances i de llurs actes a l'emperador, no tenint dret de fer oficialment la guerra ni cap tractat sense intervenció de l'emperador, el qual tindria respecte d'ells un dret d'amonestament i fins de deposició, en cas d'indocilitat. Però l'*Ordinatio* de 817, que de fet tendia a constituir un imperi feudal en el qual el Feudalisme fos introduït des de dalt, no tingué tampoc plena execució.

Per un conjunt de circumstàncies, el Feudalisme, en lloc de constituir-se des de dalt, va constituir-se des de baix. L'Estat, inert i passiu, va deixar-se envair pels ferments destructors. La recomanació personal, afavorida de tots costats, va fer la seva obra dissolvent. El nervi de l'Estat, el funcionari, fou també atacat.

La transformació del funcionari carolingi, l'apropiació dels poders públics pel comte : vet aquí ço que va marcar el punt decisiu, irremeiable, en aquesta evolució del règim carolingi. En efecte, perquè el Feudalisme esdevingués un règim polític, va caldre que els agents de l'Estat deixessin de ser els seus agents; va caldre que hi hagués apropiació de l'autoritat pública, la qual no va pas realitzar-se ni per una mesura d'ordre superior, ni per una revolució o per qualche cosa que s'assemblés a una revolució. No hi va haver transferència en bloc de les funcions comptals a favor d'un comte. La veritat és que l'autoritat pública va ser arrencada a trossos a favor de les circumstàncies,

sense pla de conjunt, sense que ni tan sols hi hagués entre els beneficiaris (salvant alguns casos molt excepcionals) una intel·ligència qualsevol per a obtenir, amb un esforç comú, aventatges collectius. L'apropiació dels poders públics va ser, doncs (i això constitueix una nota completament original del Feudalisme), producte de les circumstàncies, motiu pel qual és un fenomen quasi imperceptible, gairebé natural; apropiació deguda a aquesta excrescència de l'adhesió personal. Ço que va fer possible el Feudalisme polític fou l'existència, en l'ambient carolingi, d'un *obsequium* superior a la fidelitat. Dia vingué en què la quasi totalitat dels homes lliures va estar compromesa dintre l'adhesió personal; llavors, els homes del comtat, trobant-se en el cas d'optar per un senyor, varen triar un home poderós, immunista o funcionari, comte o subordinat d'aquest. Però el senyoratge del comte porta, evidentment, al següent: els homes del comtat tindran, respecte al representant del rei, obligacions personals, dominant a aquelles que deuen al mateix personatge com a representant del rei; el comte s'habituarà a actuar en son nom propi, i tothom s'habituarà a veure'l actuar així. L'immunista, comte en les seves terres, segueix exactament l'evolució del comte: serà la soca dels innumbrables senyors i castlans del ple Feudalisme.

Ara bé: el dia en què tot el poder polític efectiu ha estat absorbit de fet dintre els poders múltiples i cada cop més desenrotllats que detenta el senyor, aquell dia pot dir-se que existeix el Feudalisme polític. Fou la crisi del temps de Lluís el Piadós, seguida de les laborioses peripècies del regnat de Carles el Calb, ço que va determinar d'una manera decisiva aquesta orientació de la història occidental.

BIBLIOGRAFIA

Minerva. Col·lecció popular dels coneixements indispensables...
Primera sèrie. Volum XXXIV. *La història universal*, per FERRAN
SOLDEVILA. Barcelona, Duran i Alsina, 1920.

De dies esperàvem poder llegir aquesta obreta que En Soldevila terminà d'escriure ja fa algun temps. L'autor, ultra de posseir una forta erudició històrica, té habilitat especial d'assimilar-se i de saber reduir a síntesi les seves variades lectures. Això va acompanyat d'un sentit crític finíssim i d'una elegància i distinció tota seva en redactar un escrit qualsevol. Tant el creiem dotat d'aquestes qualitats, que d'ençà de la publicació de la seva monografia sobre *Pere el Gran. El desafiament amb Carles d'Anjou** el reputem com un dels millors historiadors que pot presentar la Catalunya renaixent.

És ben difícil reduir a una trentena de pàgines tota la Història. I amb tot, un resum de dimensions tan reduïdes pot ésser — el cas d'En Soldevila — d'una gran utilitat per recordar fets, assabentar-se del resultat de investigacions modernes i encara més per assolir nocions clares de l'evolució històrica dels pobles. Vegeu, entre altres, els paràgrafs en què presenta amb concisió, a voltes lapidària, les característiques de Grècia, de Roma, de l'Edat mitjana: donen una idea més exacta de la història que no pas llargues pàgines plenes de dates i de fets més o menys anecdòtics de tants manuals redactats per qui fa feina mecànica de retall i de còpia.

En tan poques pàgines, no solament res no hi és de massa, però gaire bé no hi manca cap fet important. Catalunya — naturalment — hi té la seva part, sobretot durant els temps mitjans: En Soldevila és un nacionalista convençut i això entre nosaltres és molt sovint, en el terreny científic, una garantia. Lo més sobresortint de la nostra història li és. Potser amb una ratlla només s'hauria pogut remarcar algun altre fet gloriós, vgr., la importància internacional

* Extret dels Estudis Universitaris Catalans. Barcelona, 1919.

del regnat de Jaume II. Per altra banda, si alguna afegidura voldríem veure en una nova edició, fóra la de citar — àdhuc anomenar solament — noms gloriosos en la història de les idees, demés dels pocs que ja s'hi esmenten : algun escriptor, orador o filosof grec; Virgili i Horaci, per exemple, a Roma; el nom d'algun dels grans renaixentistes, el Dant inclòs. Tot plegat, una mitja pàgina. Val a dir que el bell resum d'En Soldevila és *essencialment* ço que se'n diu vulgarment una història externa, aspecte tan criticat en els nostres dies per algú, però necessari en obra fonamental on calgui delinear el marc en el qual s'ha d'encabir la història de la civilització.

Augurem a l'amic Soldevila una salut fortíssima per poder donar molts dies de glòria a la historiografia catalana. — R. D'A.

Analecta Montserratensia. Volum III. Any 1919. Monestir de Montserrat, MCMXX.

La publicació d'un volum de les *Analecta Montserratensia*, que ja formen sèrie, és sempre una novetat i com un bell auguri per a la nostra terra. El Montserrat se'ns presenta així, cada vegada més, com un nou fogar de cultura benedictina — i cultura ben catalana — ultra d'ésser el primer santuari religiós de Catalunya. El vol. III eixit suara és, si més no, tan interessant i ple com els anteriors.

Un llarg estudi del P. Anselm M.ª Albareda que ocupa la meitat del tom — en tiratge a part fa un llibre prou voluminós — és dedicat a *L'Arxiu històric de Montserrat (Intent de reconstrucció)*. Malgrat la modèstia del títol el treball realitzat per l'autor és importantíssim, ben exposat i tan documentat com ho permeten les fonts que són poc nombroses i generalment poc aprofitables. Cal tenir en compte que els antics historiadors del Monestir conegueren insuficientment la documentació del seu arxiu i, per contra, històries de Montserrat redactades per arxivers montserratins, en les quals certament hom trobaria dades interessants a l'objecte, no són arribades als nostres dies. Sigui com sigui el P. Albareda ha tret un gran partit d'aquelles fonts — manuscrites o publicades — escases i avares; potser la més pròdiga i més útil és un Índex que el P. Benet Ribas, entès i modest arxiver al temps dels francesos, dreçà de la documentació principal que es guardava aleshores sota la seva custòdia amorosa. Aquest Índex es conté entre els papers del P. Jaume Pasqual, premostratenc, conservats en la Biblioteca de Catalunya.

A l'estudi detallat i descripció d'aquestes fonts segueixen unes

notes sobre la història de l'arxiu fins a la seva desaparició en venir la guerra de la Independència. L'autor planteja el problema trist de la sort soferta per la documentació d'aquell antic arxiu, sospesant les hipòtesis que es poden fer sobre aquella desaparició. I s'inclina a creure — i ho fonamenta amb raons que arriben a convèncer — que l'arxiu de Montserrat no s'és perdut definitivament ni va emigrar, sinó que és probable que es conservi en algun amagatall desconegut dalt del Monestir mateix. No podem aquí transcriure els seus arguments i raons a la lectura dels quals hom s'encomana l'optimisme reconfortant de l'autor. Aquest fa ressenya també dels arxivers de Montserrat dels quals ha pogut recollir notícies. Seguint tota aquesta introducció el P. Albareda entra de ple en el seu estudi passant revista als manuscrits que antigament estatjava el Monestir — bona part d'ells en l'Arxiu —. Hem d'esmentar, com a més interessants per a nosaltres, els núms. 1, *Llegendari Montserratí*, català, segle XIII (?), una de les pèrdues més sensibles sofertes pel Monestir; 2, *Cronicon Montserratense*, segle XIV; 5, *Martirologi i Necrologi de Ripoll*, segle XI; 7, *Obituari de Santa Cecília. Regla de S. Benet. Calendari*, segle XIV; 9, B. TRESBENS, *L. de les nativitats*, català, segle XIV; 19, BOECI, *De Consolació*, català, segle XIV; 23, *Martirologis*, segles XI-XV. Alguns, per sort, — són deu dels vint-i-quatre que estudia el P. Albareda — els tenen els monjos degut que en arribar l'hora de la desfeta eren fora de l'arxiu, o àdhuc del monestir. Entre ells el núm. 4, que és un importantíssim *L. de fundacions*, català, segle XV, i el 14, el celebrat *Llibre Vermell*, català i llatí, segles XIV-XV. Gairebé totes aquestes relíquies salvades han estat descrites pel mateix autor en el primer tom de les *Analecta*. Quant a documentació pròpiament d'arxiu, pergamins, papers solts, etc. (fins el XIV segle), ell promet ocupar-se'n en una segona part del seu treball que es publicarà en un pròxim volum.

Cal esmentar, no res menys, els altres treballs d'aquesta publicació: P. ARXIVER DE MONTSERRAT, *Anexió del Monestir de S. Benet de Bages al de Montserrat*, amb dades històriques, algunes d'inèdites, tals com la Butlla d'anexió (1593). — J. GIVANEL MAS, *Un exemplar raríssim de la Història de Gari; Fundació de Montserrat i Miracles de la Mare de Déu*, peça bibliogràfica raríssima estampada en gòtic a les primeries del segle XVI, en terra no catalana potser, traducció castellana d'un manuscrit o d'altra imprès, en català, anterior. En Givanel en dona la transcripció sencera. — *Miscel·lània històrica*: hi ha petites notes interessant la història del Monestir, degudes al

P. Josep M.ª March, S. J., Sr. J. Bas i Jordi i Sr. Josep M.ª Roca, amb còpia de documents dels arxius de Martorell, Igualada i de la Corona d'Aragó.

Finalment, de la *Crònica*, nutrida i de lectura agradable, esmentarem la part referent a cultura. L'arxiu es va enriquant continuament amb documentació montserratina o, en general, dels cenobis benedictins de Catalunya: el nombre de documents és ja de 17.000. S'ha adquirit un lot musical de gran vàlua (ms. del segle XI de notació aquitana, col·lecció de partitures i peces soltes manuscrites de diversos autors catalans, cantorals de l'ordre Cartussiana, etc.), demés de les entrades de la Biblioteca que durant l'any 1919 s'és augmentada en 4840 volums corresponents a 3.200 obres: de les principals se'n dona nota bibliogràfica. Aquesta Biblioteca que ja a hores d'ara s'ha de comptar entre les primeres de Catalunya, tanta és la crescuda que ha fet en poc temps, s'està acabant d'instal·lar realitzant-se els darrers treballs per poder-la inaugurar solemniament en data pròxima. El Museu igualment continua enriquant-se amb l'entrada de bells quadres d'escoles italiana, francesa, espanyola, etc., reproduïts els principals en fotogravat, i altres objectes. És estada una bona pensada la d'inaugurar en la mateixa *Crònica* una secció de *Inventari artístic*, en la qual es dona compte dels tresors artístics del Monestir. Aquest inventari va acompanyat de belles reproduccions, entre les quals cal anotar sobretot les fotografies de la Verge Bruna en sa escultura original, lliure de l'enfarfec dels seus vestits postissos.

El volum és enriquit, demés, amb altres reproduccions d'alguns dels ms. que es citen en l'estudi del P. Albareda, i com els anteriors toms, un índex onomàstic en facilita la consulta. La presentació material és sumptuosa, fent honor a la impremta montserratina. Obres com aquesta, escrites en la nostra llengua, constitueixen un triomf per a la causa del nacionalisme català. — R. D'A.

D. G. HOGARTH, *L'Antic Orient*. — Enciclopèdia Catalana, vol. XIX. Barcelona, 1920.

Ha estat traduïda al català i publicada dins l'Enciclopèdia Catalana l'obra del Dr. Hogarth *L'Antic Orient*. Cal que ens en felicitem. Es tracta d'un manualet valuósíssim, on s'exposa amb molta claredat i per intervals de dos segles l'evolució històrica del Pròxim Orient en l'Edat antiga. Donades les qualitats del doctor

Hogarth, la seva forma d'exposició, el seu estil, la profunda visió dels grans períodes i dels grans esdeveniments, no podem menys de doldre'ns que el seu llibre no hagi abraçat els temps anteriors a l'any 1,000 abans de la nostra era, malgrat haver-se'n ocupat una obra tan excel·lent com *L'Alba de la Història* del Prof. Myres. L'enferrocament de Pèrsia per Alexandre, marcant la victòria de l'Occident sobre l'Orient, clouria el llibre, si no fos un substanciós epíleg adreçat a salvar els inconvenients de tallar bruscament en aquella data i adreçat així mateix a preparar «els llegidors per a ço que estava destinat a sortir de l'Àsia occidental després de l'Era Cristiana, i a posar-los en situació de comprendre en particular la conquesta religiosa de l'Occident sobre l'Orient».

Afegim que es remarca en aquesta obra la utilització, per part de l'autor, dels estudis més recents i més valuosos apareguts sobre les matèries que debat. Afegim, encara, un elogi per als petits mapes amb què el Dr. Hogarth ha il·lustrat el text del seu llibre, fets tots ells amb un gran aciençament. I no oblidem de remarcar la tènue i delicada correntia d'humor que rellisca sobre tota l'obra, i que no és pas el seu més insignificant atractiu. — F. S.

La punyalada, per Marian Vayreda.

Heu's aquí un llibre fill d'un esperit, d'una ànima ben vigorosa encarcerada dintre la feble presó d'un cos votat a la mort, la qual no permeté a l'autor donar a la seva obra aquells tocs de poliment que havien de fer-la més perfecta.

La filiació espiritual del llibre li dóna potser la seva essència: l'emoció. Quasi no hi ha capítol on emotivament el goig o la tenença no sacsegin l'ànima del lector. La primera vegada d'obrir-la, més que llegir-la es cerca la sensació de la novel·la, i pot dir-se que passen desapercibudes aquelles vivíssimes descripcions i aquells naturalíssims diàlegs tan propis d'En Vayreda, construïts mestriolament mitjançant un abundós i bell llenguatge, vehicle de la imaginació potent.

Els personatges són reals; llurs sentiments i paraules són de personalitats que viuen; en tot cas l'extrema desmoralització de l'Albert pot seguir-se d'un desgavell fisiològic i d'un desequilibri psíquic, propens a una regeneració que hom endevina a l'acabament. El cas de la Coralí, contra el que alguns creuen, és ben corrent. El tracte amb els francesos, enjogassats de caràcter i un si és no és frí-

vols, podia molt bé influir en l'eixoriviment natural de la noia fins al punt que aquesta accedís a les plasereries de l'Ibo, tot i sospitant o sabent l'afecte de l'Albert, la declaració del qual pensava arrencar així més aviat. Aquesta vivacitat no exclouïa la fortalesa d'ànima que la tornava sentimental i terrible ensems quen la baralla dels dos antics amics, i la feia gelosa guardiana del seu honor contra l'escomesa dels ferotges trabucaires mentre estigué en llur poder, i del seu amador obcecat, guarint a aquest, amb la ferida del cos, la malaltia de l'ànima.

És una de les millors obres de la nostra literatura, digna d'ésser saborejada per tots els lectors catalans, a molts dels quals, sobretot entre els novells, era del tot desconeguda. Es fa digna de lloança l'Editorial Catalana per oferir-nos-la novellament editada, amb cura i en condicions de fàcil adquisició.

Contes d'Infants i de la Llar (segona sèrie).

Aquells moments d'admiració i goig infantívol, que els jorns d'escola, quan la imaginació és tan sensible, hom experimentà, plau renovar-los entre el bruit de la juvenesa o en la tranquil·litat de l'edat serena. Indubtablement alguns dels millors instants que de petits fruírem davant un llibre, foren aquells que passàrem llegint els contes dels germans Grimm, que tant s'avenien amb els nostres somnis meravellosos i amb les nostres il·lusions llampeguejants, i en part encara els sobrepassaven provocant nous somnis i il·lusions noves. És per això que avui ens plau tornar a obrir els volums de *Contes d'Infants i de la Llar*, rellegir-los i tornar-hi a cercar aquells amics herois de tan diverses menes, companys o models d'alguna ingènua ventura que avui amb goig rememorem. Sinó que avui aquells herois retornen d'una faisó que els fa doblement atractívol: tots parlen la nostra llengua i la parlen d'una manera naturalíssima i correcta. En Carles Riba Bracons en fer la traducció, que dient que és seva es porta ja la corresponent lloança, ha posat cura especial que els infants, sobretot, i les famílies als quals conjuntament van destinats els contes, poguessin capir-ne tota la significació i tota la bellesa que enclouen.

És un llibre que els mestres faran bé de recomanar als seus deixebles, i del qual es podran servir com a premi, que serà més ben acceptat que molts altres de gènere semblant per la mainada. Als grans, com hem dit, no causarà menor joia retornant-los o evocant-los diades de l'edat fel·liç.

Treballs de la Institució Catalana d'Història Natural. — Publicacions de l'Institut de Ciències. Barcelona, 1918.

L'esmentada entitat científica acaba de publicar el volum dels seus treballs corresponents a l'any 1918.

Comprèn un «Estudi sobre la Fauna malacològica de la Vall de l'Éssera», fet pels Srs. Artur Bofill, F. Haas i J. B. d'Aguilar-Amat. La introducció d'aquest treball esgrana amb molta severitat i precisió son objecte i finalitat. «No ens proposem, diu, augmentar amb noves dades les que ja es coneixien sobre la vall pirenaica regada per l'Éssera, sinó fer un estudi crític de tot el fins ara en ella conegut referent a sa fauna malacològica.

»D'aqueixes investigacions resulta que a moltes de les formes que es donaven com específiques, no és possible, segons el concepte modern i les experiències biològiques, assignar-se la categoria d'espècies. Moltes de les esmentades, són formes locals d'espècies ja conegudes i de gran àrea de dispersió, i no poques representen formes de reacció que varien de localitat a localitat.

»Amb el procediment que havem adoptat d'estudiar els exemplars començant pels de localitats més inferiors de la vall, i remuntant-la i esmentant la formació geològica de la localitat, es pot observar com, en molts casos, es va passant insensiblement d'una forma extrema a un altra a les que s'havien assignat diferents noms específics.

»Entenem, amb tal criteri, prestar un ver servei a la ciència, despullant la literatura de la infinitat de noms aplicats a variacions més o menys apreciables, i posant de manifest les relacions naturals entre aquelles existents.

»Havem cregut convenient acompanyar un mapa de la regió que ens ocupa i figures de les formes conegudes fins ara sols per les diagnosis.

»Havem també cregut útil, per a la major divulgació d'aquest treball, fer-lo seguir d'un extracte amb llengua alemanya.»

Al susdit treball en segueix un altre sobre «Mamífers fòssils de Catalunya», per Mn. J. R. Bataller, que va precedit d'un bell i curt proemi de N'Artur Bofill. «Avui ja, sortosament — diu — tenim reunits tal nombre de materials referents a la nostra geologia i paleontologia, en memòries isolades, articles intercalats en revistes, moltes d'elles catalanes, que, per facilitar el coneixement de tot el que hi ha fet fins ara als que es dediquen a tals estudis, orientant-

los en aquest laberint que comença ja a ésser inestroncable, és de tot punt necessari donar-ne una notícia en treballs especials de recopilació.

»Això és cosa que ha dut a terme, respecte dels «Mamífers fòssiis de Catalunya» el diaca J. R. Bataller, alumne del Seminari Conciliar de Barcelona, d'on han sortit deixebles aprofitats de geologia i paleontologia, de l'estudi de les quals ciències fou allí iniciador i gran propagador el Dr. D. Jaume Almera, avui degà del Capítol Catedral.

»El Rvnd. Bataller, en sa esmentada qualitat d'alumne d'aquell centre d'ensenyança, s'ha trobat en condicions que li han facilitat l'elaboració de bona part de son treball. En efecte, amb motiu d'acoblar materials per a la formació del mapa geològic de la província, que la Diputació té confiada a l'esmentat Dr. Almera, i al qui firma aquest proemi, aconseguí reunir un aplec notable d'obres de consulta d'ina preciable valor.

»Demés d'això, les excursions amb tal motiu efectuades procuraren un sens fi d'exemplars petrogràfics i paleontològics, que enriquiren el Museu del Seminari, donant-li extraordinari interès. Pels fòssils allí reunits pot formar-se una idea de les riqueses paleontològiques trobades ja en la província de Barcelona, que han servit per avençar d'una manera notable els coneixements sobre els éssers que han poblat el nostre país des del temps en què aparegué l'aurora de la vida, comptant-s'hi els dels restes de mamífers de què fa esment el present treball.»

Fineix el volum amb una «Nota sobre células cebadas en la médula roja de ternera», pel P. Jaume Pujiula, S. J., en la qual estudia les observacions de Maximow quant a l'especificitat dels leucocits nodrits hematògens i llur derivació de mielocits nodrits.

Aquest volum va acompanyat de nombroses i apropiades il·lustracions.